

บทที่ 4

ศาสนาพุทธ (Buddhism)

ภูมิหลังของพุทธศาสนา

คัมภีร์ดังเดิมของศาสนา Hinayana ได้แก่คัมภีร์พระเวท พวกรายันยุคพระเวทคัมภีร์ต่ออยู่ในลัทธิธรรมชาติตามๆ คือคัมภีร์ชีวิตอยู่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติมากกว่าจะติดตัวออกจากธรรมชาติเสียหมด บทโคลอกันเก่าแก่ของพวกรายันยุคพระเวทจึงเกี่ยวกับศาสนาของจักรวาล แสดงความคิดอกรากเป็นถ้อยคำทางมโนภาพที่เกี่ยวกับเทพนิยาย โผลกันได้อ้างถึงระบบที่สังคม 4 ชั้น ซึ่งต่อมาเรียกว่า วรรณะ 4 อันมีอายุเก่าแก่ที่สุด ข้อความตอนหนึ่งอ้างถึงบ่อกีดแห่งวรรณแบบที่ใช้เวทมนตร์ค้าอาฬสังกับพธอร์ตอง พวกราหมณ์ได้ก่อให้เกิดระบบสังคม อันดับที่สูงสุดเป็นพวกรัชญาชนที่รุ่งเรือง สืบต่อ ซึ่งทำให้อินเดียได้พระนักคิด ผู้ตั้งกฎหมาย ผู้พิพากษา และเสนอติ่มماภาย ราชันย์ทั้งหลายซึ่งต่อมาเรียกว่ากษัตริย์ หรือนักปักครองนั้น เป็นลำดับที่สองในสังคมเป็นคุณบุคคล ชั้นผู้ดีในระบบเจ้าชุมชนนายของอินเดีย ชั้นชั้นนี้ได้แก่พระมหากษัตริย์ เจ้าประเทศราชและพวกรัฐ พวกไวยศักดิ์ให้เกิดชนชั้นเจ้าของที่ดิน พวกร่อค้า และผู้ให้ภัยมเงิน ส่วนพวกรุกร ซึ่งเดิมเป็นพวกรชันพันเมืองนั้น ได้แก่ พวกรัฐกร ช่างฝีมือและพาษทั่งหลาย

ความคิดของบุคคลที่ไม่เชื่อตามคัมภีร์พระเวทในระยะเวลาต่อมามีมากยิ่งขึ้น บางพวกรเห็นว่า การจะให้บรรลุโมกษะได้นั้นจะต้องประพฤติปฏิบัติตามด้านร่างกาย และจิตใจเป็นเวลานาน โดยการบำเพ็ญทุกริริยาอย่างหนัก นอกจากนี้ยังมีนักบวชซึ่งเป็นเจ้าลัทธิต่างๆ จำนวนมาก มีความคิดเห็นในหลักคำสอนของตน เป็นแบบต่างๆ คือ

1. ปูรณกัสสป เป็นผู้มีความเห็นว่า “ผู้ที่กระทำหรือเป็นเหตุให้กระทำ--- ผู้ที่ทำลายชีวิต เป็นโภคทรัพย์ เป็นคนย่องเงา เป็นผู้ปล้นสมเด็จ--- เป็นผู้ประพฤติผิดในประเวณีและผู้พูดเท็จ--- ย่อมมิได้ทำความช้ำได้” เลย เมื่อหากเขาระใช้หินที่คอมดุจมีดโกนทำลายชีวิตคนทั้งหมู่ให้เป็นกองกองหนึ่งบนแผ่นดิน เขายังไม่เชื่อว่าทำบาปได้ และบางทีจะไม่มีแก่เข้าด้วย--- ความโอบอ้อมอารี การควบคุมตนเองได้ การไม่ดีมีสุรา ความชื่อสัตย์ มิได้ทำให้เกิดบุญหรือทำให้เข้าถึงบุญกุศลได้เลย”

2. มักขลิโโคสาร มีความเห็นสอดคล้องต้องกันกับท่านปูรณกัสสป ที่ว่ากุศลกรรมจะไม่มีผลกระทบต่อการเวียนว่ายตายเกิดเลย เพราะการเวียนว่ายตายเกิดนี้ ย่อมเป็นไปตามแบบที่แห้ง-

แล้ว โดยมีหลักการจักรวาลที่ทรงอำนาจทั้งปวง เรียกว่า นิยตติ หรือ พระนิลขิต (Fate) เป็นผู้ควบคุม

“ไม่มีการกระทำใดๆ ที่ตัวเราเองทำก็ได้ ที่ผู้อื่นทำก็ได้ (ที่จะมีผลกระทบกระเทือนถึงการเกิดในชาตินี้ของเรา) ไม่มีการกระทำของมนุษย์ใดๆ ไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีความกระตือรือร้น ไม่มีความอดทน หรือความกล้าหาญของมนุษย์ใดๆ (ซึ่งจะมีผลกระทบกระเทือนต่อโชคชะตาของเราในชีวิตนี้เลย) ภาระทั้งปวงที่มีล้มปรวนทั้งหมด ที่เกิดมาทั้งหมดที่มีชีวิตทั้งหมดนั้น ไม่มีอำนาจ ความเข้มแข็งและคุณธรรม แต่กว่าได้พัฒนาขึ้นมาโดยอาศัยโชคชะตา ความบังเอญ และธรรมชาติ ---”

3. อชิตะ เกสกัมพล ผู้นี้เป็นนักวัตถุนิยม มีความเห็นว่า

“การให้ทาน การบูชาญาณ หรือการเช่นสรวง ไม่มีบุญกุศลใดๆ เลย ไม่มีผลแห่งกรรมดี หรือกรรมชั่ว ไม่มีการจากโลกนี้ไปโลกหน้า--- ไม่มีชีวิตหลังจากนี้ต่อไปอีกแล้ว--- มนุษย์ประกอบด้วยธาตุ 4 เมื่อเข้าตาย ธาตุดินก็กลับไปรวมอยู่กับดิน ธาตุน้ำก็ไปรวมอยู่กับน้ำ ธาตุไฟก็ไปรวมกับธาตุไฟ และธาตุลมก็ไปรวมกับลม ส่วนความรู้สึกต่างๆ นั้น หายไปในอวภาค mund”

4.. ปกุธะ กจจายนะ เป็นนักปรามณุ เขามีความคิดเห็นว่า

“ชาติ 7 ประเกท มิได้มีผู้สร้างหรือผู้สังการเลย ไม่มีสาเหตุหรือผู้สร้างขึ้นมาเลย ชาติเหล่านี้ไม่มีชีวิตจิตใจ หนักแน่นเหมือนภูเขา มั่นคงเหมือนเสาเข็ม ชาติเหล่านี้มิได้เคลื่อนไหว หรือพัฒนา มิได้ท่ากันและกันให้ได้รับอนุตราย และไม่มีผลทำให้กันและกันเกิดความปีติ หรือเคราะห์โศกได้--- ไม่มีผู้นำหรือผู้เป็นเหตุให้ชั่ว ไม่มีผู้พึงหรือผู้เป็นเหตุให้ฟื้ง ไม่มีผู้หรือผู้เป็นเหตุให้รู้ แม้กระทั่งเขาก็จะใช้คำคมๆ ตัดศีรษะคนอีกคนหนึ่ง เขา ก็ไม่ได้ปลงชีวิตผู้นั้น เพราะความดานผ่านเข้าไป ในระหว่างชาติทั้ง 7”

5. นิครนก นาฏบุตร คือพระมหาวีระ ศาสดาของศาสนาชิน ที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 3

6. สัญชัย เพลียบุบุตร เป็นนักปฏิเสธ เขามีความเห็นว่า

“ถ้าหากท่านถามข้าพเจ้าว่า โลกอื่นมีไหม และข้าพเจ้าเชื่อว่ามี ข้าพเจ้าก็จะบอกท่านว่ามีแต่นั้นมิใช่คำที่ข้าพเจ้าพูด ข้าพเจ้ามิได้พูดว่ามันเป็นอย่างอื่น ข้าพเจ้ามิได้พูดว่ามันเป็นอย่างนั้น ทั้งข้าพเจ้ามิได้พูดว่ามันเป็นเช่นนั้น ก็หมายได้”

นอกจากความคิดของเจ้าลัทธิต่างๆ แล้ว ยังมีผู้ไม่เห็นด้วยกับแนวความคิดของพระราหมณ์ ในคัมภีร์พระเวท จึงทำให้เกิดศาสนาใหม่ขึ้น เช่น ศาสนาชิน ศาสนาพุทธ เป็นต้น

ประวัติศาสตร์

พระพุทธเจ้า เป็นโอรสองของพระเจ้าสุทโธทนา และพระนางมายา แห่งกรุงกบลพัสดุ พระศาสนาประสูติ เมื่อวันศุกร์ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ปีจခ ก่อนพุทธศักราช 80 ปี ได้ดันไม้สาละ

ณ อุทยานลุมพินีวัน ซึ่งตั้งอยู่ต่อแคนรองหัววังกรุงกบลพสก์ และกรุงเทพมหานคร อสิตตอบได้เห็นพระภารกิจของพระองค์แล้ว เห็นว่าต้องด้วยลักษณะนahnรุช 32 ประการ ตามคำรับของพระมหาท่านท่านนาย ว่า ถ้าอยู่ในพระราชสมบัติได้เป็นจักรพรรดิราช ครองแผ่นดินมีสำคัญ 4 เป็นขอนเขต ถ้าออกผนวชจะได้ครรษร์เป็นพระอรหันต์สมมาสัมพุทธเจ้า ศาสดาเอกของโลก เมื่อประสูติได้ 5 วัน พระราชนิศาติ ทำพิธีสมโภช เชิญพระมหาท่านท่านนาย 108 มาฉันโภชนาหารทำมงคลรับพระลักษณะและนานานพระนามว่า สิงห์ตักกุมา

เมื่อพระพุทธเจ้ามีพระชนมายุได้ 7 วัน พระมารดาสั่นพระชนม์ พระนางปชาบดีโคมี พระมาดุจชา เป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูพระองค์ต่อมา ครั้นเจริญพระชนม์ควรจะศึกษาวิทยาได้ พระราชนิศาติจึงมอบให้ศึกษาเล่าเรียนในสำนักครุวิสานิตร เมื่อพระชนมายุได้ 16 พรรษา พระราชนิศาติได้จัดให้อภิเมกสมรสกับพระนางยโสธรฯ พระราชนิศาติของพระพุทธเจ้าสูบปูพุทธและนางอามิตา แห่งเทเวทนคร มีพระราชนิศาติสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ราชหลุกมาร

พระพุทธองค์มีพระชนม์ได้ 29 พรรษา เทวดาได้แสดงนิมิตให้ปรากฏ คือ เทวทุต 4 ได้แก่ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ พระองค์พอพระทัยในเพศสมณะ จึงเสด็จออกบรรพชา ครั้นแรกได้ศึกษาอยู่ ณ สำนักอาพาदาบานสและอุกกดานส ศึกษาจนสั่นความรู้ของอาจารย์ทั้งสอง ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่จะบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์จึงเสด็จไปจนถึงคำบล อุรุเวลาเสนานิคม และประทับบันเพญทุกริริยา 3 วาระ ได้รับทุกความทุกความมาก ทรงคิดว่ามิใช่ทางที่จะตรัสรู้ จึงกลับเสวยภัระยาหารตามเดิม ฝ่ายนี้ญาจักคีย์ผู้ได้มาอยู่กับบุญญากร เห็นพระศาสนาละบันเพญเพียรทุกริริยาเช่นนั้น ก็พากันปลิกตัวไปเสีย

ครั้นพระมหาบุรุษมีพระภารกิจสมบูรณ์แล้ว วันหนึ่งนางสุชาดาได้นำข้าวมธุปายาสามารถจากนั้นพระศาสนาได้นำเพญเพียรทางจิต ในที่สุดได้ตรัสรู้อิริยสัจ 4 ณ ได้ตั้นมหาโพธิ์ คำบล อุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคร ในราชรัตนวิสาขบูรณะ มี คือ วันเพญ ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ภายหลังเสด็จออกบรรพชาได้ 6 ปี และมีพระชนมพรรษาครบ 35 ปี

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมวิเศษแล้ว ได้เสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่ 7 แห่งๆ ละ । สัปดาห์ เรียงลำดับดังนี้

สัปดาห์ที่ 1 เสด็จประทับภายในใต้ร่มไม้มหาโพธิ์ ทรงเปล่งอุทานว่า 3 ครั้ง

สัปดาห์ที่ 2 เสด็จประทับ ณ อนมิสเจดี

สัปดาห์ที่ 3 เสด็จประทับ ณ รัตนกรรมเจดี

สัปดาห์ที่ 4 เสด็จประทับ ณ รัตนมราเจดี

สัปดาห์ที่ 5 เสด็จประทับภายในใต้ร่มไม้ไทร ซึ่งว่า อัชปานิโคธ

สัปดาห์ที่ 6 เส็จประทับภายใต้ร่มไม้จิก ชื่อว่ามุจินทร์ ณ ที่นั่งเปล่งอุทานว่าจะเป็นครั้งที่ 4

สัปดาห์ที่ 7 เส็จประทับภายใต้ร่มไม้เกต นามว่า ราชยตนะ ต่อจากนั้นพระพุทธองค์ได้เสด็จกลับไปประทับ ณ อัชปานิโคธ ทรงรำพึงถึงผู้ที่พระองค์จะทรงสั่งสอน ครั้งแรกพระองค์ทรงหันพระทัยเนื่องจากธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นแล้วก็ยกที่บุญชนจะเข้าถึงได้ ภายหลังจึงทรงรำพึงว่า มนุษย์นี้มีทั้ง เวไนยคือ สอนได้แล้วอเวไนย คือ สอนไม่ได้ เพื่อวารพึงเช่นนี้แล้ว จึงตั้งพระทัยที่จะสั่งสอนธรรมวิเศษให้แก่มนุษย์ทั้งหลาย

บุคคลแรกที่พระพุทธเจ้าทรงคำริจแหงพระธรรมเทศนาโปรด คือ อาพาрадาบสและอุทกดาบส แต่ได้ทราบว่าพระอาจารย์ทั้งสองสั่นชีวิตแล้ว จึงรำลึกถึงบัญจิวัคคีย์ซึ่งอาศัยอยู่ ณ อิสิปตันมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี พระศาสดาทรงแสดงธรรมเทศนา รัมจักกปปวัตตนสูตร แด่บัญจิวัคคีย์ ความว่า บรรพชิตไม่ควรເສพทสุด 2 อย่าง คือ การສุขลักษณ์โดยคະและ อัตกิลมາณ นโยบาย แต่ควรເສพเฉพาะ มัชพิมาปฏิญา คือ ทางเดินสายกลาง ซึ่งประกอบด้วยองค์ 8 วันนั้น ตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 นับเป็นปฐมเทศนา โภณทัญญา มีด้วงตาเห็นธรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ และบัญจิวัคคีย์ได้อุปสมบท

ครั้นวันแรม 5 ค่ำ เดือน 9 พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมชื่ออนตตัลกขณสูตร มีใจความว่า ให้ละความถือมั่นในขันธ์ 5 บัญจิวัคคีย์พิจารณาธรรมแล้ว จิตก์พันอาสวะ ไม่ถือมั่น ในอุปทาน อีก 4 องค์ จึงสำเร็จเป็นพระอรหันต์ รวมทั้งโภณทัญญาด้วยเป็นทั้ง 5 รูป

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอนุปุพพิกา และอริยสัจ 4 แก่พระยสกุลบุตร กับพระสหายทั้ง 4 คือ วิมล สุพาหุ บุณณธิ คัมปติ และพระสหายที่ไม่ปรากฏนามอีก 50 คน และได้บรรลุพระอรหันต์ทั้งสิ้น

เมื่อพระศาสดามีสาวกมากถึง 60 รูปแล้ว จึงมีพุทธคำรัสสั่งให้สาวกทั้งหลายแยกย้ายกันไปเผยแพร่พระศาสนาตามทิศทางต่าง ๆ

พระพุทธองค์ได้เสด็จไปยังอุรุเวลาเสนานิคมและประทับอุปสมบทแก่กัทวัคคีย์และชวีล 3 พื้นอัง พร้อมทั้งหมู่ศิษย์บริวาร พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพุทธดำเนินไปประทับ ณ ลักษรีวัน แห่งกรุงราชคฤห์ แคว้นมคอ พระเจ้าพิมพิสารทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกและถวายอุทายนาเวปุ่นเป็นที่ประทับของพระศาสดา ณ กรุงราชคฤห์ พระศาสดาทรงได้อครสาวก 2 องค์ คือ พระโมคคลาน และพระสารีบุตร พระพุทธองค์ทรงเลือกเอามคธชนบทเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาด้วยเห็นว่า เป็นเมืองใหญ่ และเป็นศูนย์กลางของแคว้นต่าง ๆ

ขณะที่พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ เวสุวนมหาวิหาร ได้มีการประชุมใหญ่แห่งพระสาวก
เรียกว่า ชาตุรัตนนิบท ตรงกับวันเพ็ญกลາงเดือนสาม ประกอบด้วยนิมิตดี 4 ประการคือ

1. พระสาวกผู้เข้าประชุมล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสั้น
2. พระสาวกจำนวน 1,250 รูป เป็นเอหริภกุชอุปสมบทา
3. ต่างมาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย
4. เป็นวันเพ็ญ เดือน สาม月 และพระพุทธองค์ทรงประทานโอวาทปาติโมกข์

พระศาสดาเสด็จสู่กรุงบิลพัสดุ เพื่อทรงโปรดพระพุทธบิดาและพระประยูรญาติ ต่อจาก
นั้นจึงได้เสด็จสู่กรุงสาวัตถี อนาถบินทิกเคราะห์ ได้แสดงตนเป็นอุบาสก และถวายเชตวัณมหาวิหาร
เป็นพุทธาวาส พระศาสดาทรงประกาศศาสนาได้ 45 ปี คราวหนึ่งประทับจำพรรษาอยู่ ณ บ้าน
เวพุคาม แขวงเมืองเพศารี ทรงพระประชวรพระอาการสาหัส และขณะประทับอยู่ ณ ป่าวาจ
เจดีย์ พระศาสดาจึงได้ปล่อยอายุสังขารว่าต่อจากนี้ไปอีก 3 เดือน พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธ-
ปรินิพพาน พระพุทธองค์เสด็จไปภูภาราคา บ้านมหาวัน โปรดให้ประชุมพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย
ที่เมืองเวสาลี แล้วตรัสระประทานโอวาท สอนพระภิกษุด้วยอภิญญาเทสิตธรรม ประกอบด้วยสติบัญญาน
4 สัมปปђาน 4 อิทธิบatha 4 อินทรีย์ 5 พละ 6 โพธิบุคคล 7 มารคุมีองค์ 8 และทรงสั่งสอน
สังเวคกถาและอปปมาทธิรรมา เพื่อสั่งสอนแทนพระองค์ต่อไป แล้วจึงเสด็จไปยังบ้านภันฑุคามและ
ได้แสดงธรรมเทศนา เรื่องอริยธรรม 4 และไตรสิกขา จากบ้านภันฑุคามไปยังหัวดินคาม อัมพคาม
ชัมพุคาม และโภคนคร ประทับ ณ อาณันทเจดีย์ และตรัสระเทศนาเรื่อง มหาปเทศ 4 และไตรสิกขา
เมื่อใกล้กำหนดปรินิพพาน พระพุทธองค์พร้อมด้วยสาวกเสด็จออกจากโภคนครไปยังเมือง
ป่าวาจ ประทับ ณ บ้านม่วงของนายจุนทะ และนายจุนทะได้ถวายเนื้อสุกรอ่อนแด่พระพุทธเจ้า
จากนั้นจึงทรงพระประชวรพระอาการสาหัส ทรงทราบว่าพระองค์ใกล้ถึงกาลปรินิพพานจึงรับเสด็จสู่
เมืองกุสินารา ณ ป่าสาลี ตรัสให้พระอานันท์แต่งเครื่องปู儡าดเป็นเตียงระหว่างไม้รังทึ่คู่ พระพุทธ
องค์เสด็จบรรทมหันพระเศียรไว้ทางทศเหนือตั้งพระทัยว่าจะไม่ลุกขึ้นมาอีก ระหว่างนั้นพระอานันท์
จึงหูลามถึงข้อปฏิบัติต่าง ๆ จากพระพุทธองค์

การสักการบูชาพระพุทธองค์มี 2 ชนิด คือ อามีสบูชา ได้แก่บูชาด้วยสิ่งของซึ่งได้ผล
น้อยกว่าการปฏิบัติบูชา คือ บูชาด้วยการพัฟธรรม และตั้งมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงสถาน 4 ตำแหน่ง ซึ่งพุทธบริษัทควรเคารพสักการะ คือ.—

1. สถานที่พระองค์ประสูติ
2. สถานที่พระองค์ตรัสรู้
3. สถานที่พระองค์แสดงปฐมเทศนา

4. สถานที่พระองค์ปรินิพพาน

ข้อปฏิบัติของกิษรุต่อสตรี คือ ไม่ควรเห็นหรือดู ถ้าจำเป็นต้องดูก็ไม่ควรเจรจา ถ้าจำเป็นต้องเจรจา ก็ให้มีสติระลึกชอบอยู่เสมออย่าให้หวั่นไหวด้วยต้นหา

สมเด็จพระผู้มีพระภาค ตรัสประชุมสัมมلنท์หลาย และประทานบังคมโอวาห์ว่า “ดูก่อนกิษรุตงหลาย บัดนี้เราผู้ติดตามเดือนท่านทงหลายให้รู้ สงสารทงหลายมีความเสื่อมความจิตหายไปเป็นธรรมชาติ ท่านทงหลายจะยังกิจทงปวงอันเป็นประโยชน์ตันและประโยชน์ผู้อันให้บริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทดี”

หลังจากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสอีก และเสด็จปรินิพพานในบังคมยามของวันเพ็ญเดือน ๖ ต่อมามัลลากษัตวิร์ย์จึงถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระและโถนพระมหาณี ได้จัดแบ่งส่วนพระบรมราชู却发现แก่กษัตวิร์ย์และพระมหาณี ๘ พระนคร

หลักธรรมที่สำคัญ ๆ ของพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนประชาชนทั่วไป มีเป็นจำนวนมาก จะขอนำกล่าวเฉพาะที่สำคัญ ๆ และเป็นประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน

ปฏิจสมุปบาท

ปฏิจสมุปบาท เป็นปรัชญาชีวิต ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหัวข้อใหญ่ ๆ ๑๒ หัวข้อคือ

1. อวิชชา ความไม่รู้จริง ความไม่
2. สังขาร เจตนา
3. วิญญาณ ความรู้สึกนึกคิด
4. นามรูป กาย+จิต
5. สพายตนะ อายุตนะ ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)
6. ผัสสะ การกระทบ สัมผัส
7. เวทนา ความรู้สึก การเสวยอารมณ์
8. ตัณหา ความอယาก ความต้องการ
9. อุปทาน ความยึดมั่น ความหวังเหา
10. กพ การกระทำ การแสดงออก (กพมี ๒ อย่าง คือ อุปนัตติกพ กับ กรรมกพ)
11. ชาติ การเกิด

12. ชรา — แก่, มรณะ—ตาย, โสกะ—เหร้าโศก, ปริเทเว—ครรคราภู, ทุกขะ—ทุกข์
โภมนั้ส—เสียใจ, อุปายาส—คันแคนนิจ กลั้มอกกลั้มใจ
กกฎปฏิจสมุปนา

อวิชุชาปุจญา	สุขารา	แบลว่า	อวิชา	เป็นบัจจัยให้เกิด	สังฆาร
สุขารปุจญา	วิญญาณ	..	สังฆาร	„	วิญญาณ
วิญญาณปุจญา	นามรูป	„	วิญญาณ	„	นามรูป
นามรูปปุจญา	สภาพตน	..	นามรูป	„	อายตนะ 6
สภาพตนปุจญา	ผสุส	„	อายตนะ 6	„	ผัสสะ
ผัสสะปุจญา	ເວກນາ	„	ผัสสะ	„	ເວກນາ
ເວກນาปุจญา	ตัณหา	„	ເວກນາ	„	ตัณหา
ตัณหาปุจญา	อุปทาน	„	ตัณหา	„	อุปทาน
อุปทานปุจญา	ภพ	„	อุปทาน	„	ภพ
ภวปุจญา	ชาติ	„	ภพ	„	ชาติ
ชาติปุจญา ชรา,	มรณะ,	„	ชาติ	„	ชรา, มรณะ
โสก, ปริเทว, ทุกข,					โสก, ปริเทว
โภมนัสสุป洋洋สา	สมภานดิ				ทุกข์, โภมนัส, อุปทาน

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในกกฎปฏิจสมุปนาทว่า “วิญญาณปุจญา นามรูป” แบลว่า วิญญาณ เป็นบัจจัยให้เกิดนามรูป (ชีวิต) พระพุทธองค์ทรงจำแนกวิญญาณเป็น 2 ประเภท คือ

1. วิจิวิญญาณ คือ จิตสำนึก (Conscious mind)

2. gwangkewiññayañ คือ จิตใต้สำนึก (Sub-conscious mind)

1. วิจิวิญญาณ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่แสดงออกเป็นทาง แบ่งเป็น 6 สาย คือ

ก. จักษุวิญญาณ คือ ความรู้สึกนึกคิดทางตา

ข. โสตวิญญาณ คือ ความรู้สึกนึกคิดทางหู

ค. นาฬิกา คือ ความรู้สึกนึกคิดทางจมูก

ง. ช่วงหัววิญญาณ คือ ความรู้สึกนึกคิดทางลิ้น

จ. กายวิญญาณ คือ ความรู้สึกนึกคิดทางกาย

ฉ. มโนวิญญาณ คือ ความรู้สึกนึกคิดทางใจ (สมอง)

2. กวังกewiññayañ หมายถึงจิตใต้สำนึก หรือสัญชาตญาณ (instinct) นั้นเอง

วิญญาณ สร้างสิ่งใดขึ้นจะต้องประกอบด้วยเจตนา (สังขาร) ถ้าไม่มีเจตนาแล้ว จะไม่ได้ยินเสียง จะไม่เห็นรูป เช่น คนนั่งใจลอย หรือนอนหลับ เราจะเห็นได้ว่า เจตนา (สังขาร) เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ (ความรู้สึกนึกคิด) และวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป (ชีวิต) และทุกnam รูปจะต้องประกอบด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (สมอง) ซึ่งเรียกว่า อายุตนะ 6 ซึ่งทำหน้าที่ติดต่อระหว่างใจ (วิญญาณ) กับภาระภัยภายนอกคือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส (โภชนาพะ) และภาระภัย (เรื่องที่น่ามานึกคิด) เช่น เราจะมองเห็นสิ่งใดก็ด้วยอาศัยตาเป็นสื่อกลางจะได้ยินสิ่งใดก็ด้วยอาศัยหู เป็นสื่อกลาง เป็นต้น เมื่อมีอายุตนะ 6 แล้ว ผัสสะ (การกระทบ) ก็ย่อมเกิดขึ้น เช่น มีหูยื่นกระทบเสียง มีจมูกยื่นมาได้กลิ่น และเมื่อกระทบแล้วก็จะรายงานไปยังใจ (สมอง) และใจรับรู้แล้ว จะทำให้เกิดความรู้สึก (เวทนา) ขึ้น ถ้าพอใจ ชอบใจ ก็เรียกว่าสุขเวทนา ถ้าไม่พอใจ ไม่ชอบใจ ก็เรียกว่า ทุกเวทนา ถ้ารู้สึกเฉยๆ ก็เรียกว่า อุเบกษาเวทนา และเมื่อเวทนาเกิดขึ้นแล้วตั้งหา (ความอยาก, ความปรารถนา, ความรัก) ก็ย่อมเกิดตามขึ้นมา ตั้งหาแบ่งออกเป็น 3 อย่างคือ

1. การตั้งหา คือความปรารถนาของทางภาระภัย เช่น ชอบใจอย่างใด อยากเห็นบ่อยๆ อย่างใดยินเสียงบ่อยๆ

2. ภวตั้งหา คือ ความปรารถนาที่จะเป็นโน่นเป็นนี่ เช่น อยากรู้สุข อยากเป็นเศรษฐี

3. วิ gwat ตั้งหา คือ ความปรารถนาที่จะไม่อยากเป็นอย่างโน้นอย่างนี่ เช่น ไม่อยากเป็นนักโทษ ไม่อยากเป็นคนจน

เมื่อตั้งหาเกิดขึ้นแล้ว คือ อยากรู้สุข ไม่อยากเป็นคนจน อยากรู้สุข ไม่อยากเป็นนักโทษ ไม่อยากเป็นคนจน คือ ความยึดมั่น ความถือตัว ความหึงหวง ความหวงเหงน) ย่อมเกิดขึ้น รักมาก อยากได้มาก ก็ย่อมมีความต้องการมาก ห่วงเหงนมาก เมื่อเกิดอุปทาน “gap” ก็ย่อมเกิดขึ้นคือ การแสดงออก เช่น คนที่อยากรู้สุข ไม่ได้เป็นแล้ว ย่อมถือตัว (อุปทาน) ไว้ศักดิ์ เย่อหยิ่ง แสดงออกให้ผู้อื่นเห็น เมื่อgapเกิดขึ้น ก็เท่ากับเกิดชาติใหม่ หมายถึงคนที่ไม่เคยเป็นคุณหนู ไม่ได้เป็นคุณหนูแล้วก็เท่ากับเกิดชาติใหม่ คือ ชาติคุณหนูนั้นเอง ซึ่งเรียกว่า การล้มตัว เมื่อเกิดชาติขึ้น ก็ย่อมเกิด ชา—ความแก่ มะระ—ความตาย โสกะ—ความเคราะห์ ปริเทเว—การคร่าครัว การร้องไห้, ทุกข์—ความลำบากภายในและใจ, โทมนัส—ความเสียใจ, อุปายาส—ความคับแค้นใจ, กลั้นออกกลั้นใจ ติดตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น จะนั้น ไม่ว่าอะไรเกิดขึ้น ก็เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ทั้งนั้น เพราะ “อวิชชา” ความไม่รู้แจ้ง ไม่รู้จริง ด้วยเหตุว่าเราไม่รู้จริง เราจึงอยากรู้โน่น เป็นนี้ อยากรู้โน่นอยากรู้นั้นเอง

ธรรมจักรปัปวัตตนสูตร

ธรรมจักรปัปวัตตนสูตร คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงโปรดบัญชาคัมภีร์ (โภษทัญญา, วันปะ, ภพทิยะ, มหานามะ, อัสสชิ) เป็นครั้งแรกซึ่งเรียกว่า ปฐมเทศนาในสูตรนี้พระองค์ได้แสดง อริยสัจ 4 คือ

1. ทุกข์ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ความเครัวโศก เสียใจ
2. สมุทัย คือ เหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ การดัณหา คือความอยากเป็น ความดื้อรน ความทะยานอยากร่วม ภวตัณหา คือความอยากรู้ เป็นอย่างโน้นอย่างนี้ และวิภวตัณหา คือ ความไม่อยากเป็นอย่างโน้นอย่างนี้
3. นิโรค คือ การดับทุกข์ ได้แก่การดับตัณหา
4. มรรค คือ ทางที่จะดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ มรรค มีองค์ ๘ คือ

ก. สัมมาทิชิ	ความเห็นชอบ
ข. สัมมาสังก์ปะ	ความดำรงชอบ
ค. สัมมานาชา	เจรจาชอบ
ง. สัมมากัมมัณฑะ	การกระทำชอบ
จ. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ
ฉ. สัมมนาวยานะ	ความเพียรชอบ
ช. สัมมาสติ	ระลึกชอบ
ซ. สัมมาสนาธิ	ตั้งใจชอบ

อนัตตาลักษณสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสูตรนี้แก่บัณฑุจัคคีย์จนบรรลุพระอรหันต์ สูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นความไม่เที่ยงของสิ่งต่าง ๆ นั่นคือ สิ่งต่าง ๆ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงก็ย่อมเกิดทุกข์ คือเราไม่สามารถบังคับให้อยู่ในอำนาจของเราได้ เป็นสิ่งไม่มีตัวตน เป็นสิ่งที่สมมติขึ้น นั่นคือ หลักอนัตตา

อาทิตยปริยาสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสูตรนี้แก่ อรุโวлагассปภัณบริหาร พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นว่า ความร้อนจากไฟธรรมดานั้นไม่ร้อนเท่าไหร่ แต่ความร้อนที่เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นความร้อนที่ค่อยเพาผาญจิตใจ ให้วุ่นวายอยู่เสมอ เพราะเป็นอำนาจแห่งกิเลส คือ ราคะ โถะ โมหะ ควรดับกิเลสเสีย จึงจะรู้แจ้งเห็นจริง และมีความสุขสงบเป็นนิรันดร์

กากามสูตร

พระพุทธเจ้าทรงแสดงสูตรนี้แก่ชาวกาลามะ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ชาวพุทธที่แท้จริง

1. ต้องไม่เชื่อโดยพึ่งความกันมา
2. ต้องไม่เชื่อโดยนำสืบกันมา

3. ต้องไม่เชื่อโดยตื่นข่าวลือ
4. ต้องไม่เชื่อโดยอ้างคำว่า
5. ต้องไม่เชื่อโดยคาดคะเน
6. ต้องไม่เชื่อโดยนึกเดาเอา
7. ต้องไม่เชื่อโดยรีกตามอาการ
8. ต้องไม่เชื่อโดยพอใจว่าชอบโดยความเห็นของตน
9. ต้องไม่เชื่อโดยเห็นว่าพอเชื่อได้
10. ต้องไม่เชื่อโดยเห็นว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเวลา

เมื่อได้พิจารณาโดยนัญญาอันลึกซึ้งประกอบด้วยเหตุผลแล้ว เห็นว่า การกระทำใด ๆ ไม่ ก่อให้เกิดทุกข์ในภายหลัง วิญญาณไม่ติดเตียน ไม่เป็นไปเพื่อการเบี่ยดเบี้ยนตนและผู้อื่นแล้วจึงกระทำ เด็ด

มงคลสูตร

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงสิ่งที่ก่อให้เกิดความสุข ความเจริญแก่ชีวิต คือ มงคล 38 ประการ ได้แก่

1. อสุนา จ พาลาน	การไม่คบคนพาล
2. ปัมพิตานญ จ เสนนา	การครบแต่บัณฑิต
3. ปูชา จ ปูชนียาน	บูชาคนที่ควรบูชา (ยกย่อง)
4. ปฏิรูปเทศาโส จ.	เลือกอยู่ในประเทศอันสมควร
5. ปุพเพ จ กตปุญญา	การสร้างความดีไว้ในปางก่อน
6. อตุสมมานปณิธ	ดูดูดอนขอบ
7. พาหุสจจุจ	ไดศึกษาเล่าเรียนค้นคว้า ไดยินได้ฟังมาก
8. สิปปัญจ	มีศิลปะในวิชาชีพ
9. วินโย	มีระเบียบวินัยดี
10. สุภาษิต จ ยา วาจา	พูดคำที่เป็นสุภาษิต
11. มาตาปีตุอุปปญฐาน	บำรุงบิดามารดา
12. ปุตุสังคโห	สงเคราะห์บุตร
13. ทารสุส สุคโห	สงเคราะห์ภริยาหรือสามี
14. อนาคต จ กมุนตตา	ไม่ปล่อยให้การงานค้างค้าง

15. ท่านญู จ	เสียงสละ (การให้ทาน)
16. ชุมชนริยา จ	ตั้งอยู่ในธรรม
17. ญาติกาณณ จ สุกโน	สังเคราะห์ญาติ
18. อనวัชกนุมนัน	ประกอบการงานที่ปราศจากโถง
19. อารตี วิรตี ป้าป่า	งดเว้นการกระทำชั่ว
20. มชุชปานา จ สัญญาโม	สำรวจจากการดื่มฉ่ำเม้า
21. อปุปมาโท จ	มีสติไม่ประมาท
22. ควรโว จ	รู้จักเคารพ
23. นิวาโต จ	ถ่อมตน
24. สนดุภูมิ	สันโดษ ยินดีในพะของของคน
25. กตัญญูตา	เป็นคนกด้วยญู
26. กาเลน ธรรมสวน	การพั่งธรรมตามโอกาส
27. ขนดี จ	ความอดทน
28. โสวชสุสตา	ความเป็นคนว่าง่าย
29. สมณะญู จ ทสุสัน	การได้เห็นพระบ้อย ๆ
30. กาเลน ธรรมสาวกจุชา	การสันธนาธรรมตามกาลเวลาอันควร
31. ตโป จ	การบำเพ็ญความเพียร
32. พุทธมจริยญู จ	การประพฤติพรหมจรร্য
33. อริยสุจานทสุสัน	การเห็นอริยสัจ
34. นิพพานสุนิกริยา จ	การกระทำนิพพานให้แจ้ง
35. ผุญญสุส โลกรมเมธิ	จิตไม่หวั่นไหว เพราะโลกธรรม คือ มีลาก เสื่อมลาก มียก เสื่อมยก ตุข ทุกข์ ตีใจ เสียใจ ไม่เครัวโศก
36. อโสก	จิตปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
37. วิรช	จิตถึงเดนເກະນ
38. เยน	

คัมภีร์ทางศาสนาและการสังคมนา

คัมภีร์ของพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก ในสมัยพุทธกาล เรียกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า
ว่า พุทธพจน์บ้าง พระธรรมวินัยบ้าง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีว่าอย่างไร ชาวทั่วโลก

ใช้วิธีจำไว้ และท่องจำ มีหลักฐานปรากฏว่ามีพระภิกษุรูปหนึ่ง นามว่า โสณะ กุญชันณะ เดินทางมาจากแคว้นอวนตี เพื่อเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ณ เชตวานาราม กรุงสาวัตถี แคว้นโกศล พระพุทธเจ้า ขอให้พระภิกษุรูปนั้น กล่าวธรรมที่จำได้ ห่านได้กล่าวพระสูตร 16 สูตร ในอัญชลีกรรมสูตรนิบາต ได้อย่างแม่นยำถูกต้อง พระพุทธองค์ตรัสสรรเรศริยความจำ และท่วงท่านของว่าไฟเราะ¹

สมัยพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ พระอานนท์ได้รับยกย่องว่า เป็นผู้จำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้มากที่สุด เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้วไม่นาน จึงได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นเป็นครั้งแรก พระอานนท์ได้รับอภารណาให้เป็นผู้กล่าวพระธรรม พระอุบาลีซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้า ว่าเป็นเลิศทางจำพระวินัย ได้รับอภารណาให้กล่าวพ่อพระวินัย พระอรหันต์ทั้งหลายแบ่งหน้าที่กันท่องจำสืบต่อ กันมา

การสังคายนาคัมภีร์พุทธศาสนา

ปฐมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 1)

เมื่อถวายพระเพลิงพุทธสรีระเสริฟแล้ว พระมหากัสสปะเตระ ระลึกถึงถ้อยคำของสูกัททะภิกษุผู้บุชาเมื่อแก่ชีว์ได้กล่าวว่าจากหลุ่มพระพุทธองค์ เมื่อคราวเดินทางจากปาวานคุรมาสู่เมืองกุสินารา หลังจากพระพุทธเจ้าทรงดับขันธปรินิพพานได้เพียง 7 วันเท่านั้น ก็บังเกิดความสังเวชใจ และคิดว่า ต่อไปหากภิกษุอัลฉริไม่มีความอยาจจะสำคัญผิดไปว่า พระศาสนาหาครุอาจารย์ไม่ได้แล้ว ก็จะฝ่าฝืนพระวินัย อันเป็นเหตุให้พระศาสนาเสื่อม แต่เมื่อพระธรรมวินัยยังคงอยู่ก็เสมือนพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ด้วย จึงเห็นว่า สมควรจะได้สังคายนาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้ไว้เป็นแบบฉบับต่อไป จึงได้แจ้งให้พระสงฆ์ทราบ และชักชวนให้วิ่งทำสังคายนา กิจทั้งหลายจึงมอบให้พระมหากัสสปะเป็นประธานคัดเลือกพระอรหันต์ ผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก 500 รูป เมื่อพระสงฆ์ตกลงกันแล้ว จึงเดินทางไปยังกรุงราชคฤห์ นครหลวงแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าอชาตคตธรูเป็นองค์อุปัถัมภ์ การสังคายนาครั้งนี้ โดยสังคายนา ณ ถ้ำสัตตบวรณคุหา เชิงเขาเวการบรรพต

การสังคายนาครั้งนี้ ได้เลือกพระอุบาลีเป็นผู้วิสานาพระวินัย พระอานนท์เป็นผู้วิสานาพระธรรม พระมหากัสสปะเตระเป็นผู้ซักถาม สังคายนาเป็นตอน ๆ คือ พระวินัยปี่ภูก พระสูตรตันต ปี่ภูก และพระอภิธรรมปี่ภูก

เมื่อสังคายนาแล้ว พระอริยสัมภุตเจ้าปรินิพพานได้ 100 ปี ครั้งนั้นพระภิกษุชีบุตร ชาวเมืองไพศาลี ได้แสดงนอกริตรดิคพระวินัย 10 ประการ เช่น เห็นว่าเก็บเกลือไว้ในเขาสัตว์เพื่อฉันได้

¹ สุชีพ ปุญญาบุปผา, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน เล่ม 1 (พระบรมราชโณทัย, 2515), หน้า 13.

ตะวันเกินเที่ยงไปแล้ว 2 น้ำ ฉันอาหารได้ไม่เป็นอานต์ ซึ่งมีทั้งพระที่เห็นด้วย และพระที่คัดค้าน การล่วงละเมิดพระวินัยบัญญัติครั้งนี้ พระยศ กากัณฑบุตร ซึ่งเป็นพระอรหันต์ เกิดความสังเวชสลดใจ เห็นว่า จะเกิดความยุ่งยากขึ้นในพระพุทธศาสนา จึงตั้งตนขึ้นเป็นหัวหน้า นิมนต์พระมหาเถระ เช่น พระเรวต พระสัพพกามี พร้อมด้วยพระสงฆ์ผู้เป็นพระอรหันต์ 700 รูป มาประชุมกันที่เมืองไฟศาลี วินิจฉัยการล่วงละเมิดพระวินัย 10 ประการ ของพระภิกษุวัดชื่นบุตร และเห็นพ้องกันว่า การแก้ไขพระวินัยให้ผิดไปจากพุทธบัญญัติ เป็นการไม่สมควร

การสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้ากาน่าโศกราช ผู้ครองกรุงปัญจลีบุตร ให้ความอุปถัมภ์ กระทำ กันที่วลาุกรรม แขวงเมืองไฟศาลี พระเรวต เป็นผู้ปัจจนา พระสัพพกามี เป็นผู้วิสัชนา พระยศ กากัณฑบุตร เป็นประธาน ได้วินิจฉัยว่าวัดถุ 10 ประการ นั้นผิดพุทธบัญญัติย่อมเป็นอานต์แก่พระภิกษุผู้ล่วงละเมิด เมื่อวินิจฉัยแล้ว จึงเลือกพระอรหันต์ 700 รูป ร่วมสังคายนา อญ্ত 8 เดือน จึงสร้าง ตติยสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 3)

เดิมพระเจ้าโศกราชนับถือศาสนา Hinดู ชอบยกกองทัพไปตีแคว้นแคว้นต่าง ๆ ครั้ง สุดท้ายได้ยกทัพไปตีแคว้นกลิงคราชภูร์ พระองค์ประสบชัยชนะท่ามกลางชาติพหุหารและประชาชน มากมาย จึงเกิดสลดพระทัย ต่อมาก็ได้วับคำแนะนำจากอามาตย์อุปคุต ซึ่งเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ก็ทรงเลื่อมใส และประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชน ได้ทรงบัน្រุงพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ขึ้น พวนกับวัชศาสนาอื่น เห็นว่าพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้ลากสักการะจากราชสำนัก จึง ปลอมตัวบัวช เรื่องนี้ทราบถึงพระเจ้าโศกราชจึงรับสั่งให้ได้ส่วน จับสีกันสันลักษี ในพระ- พุทธศาสนา

จากนั้นพระองค์จึงทรงอาราธนา พระโมคคลลีบุตร ติสสเถระ เป็นประธานประชุมสงฆ์ซึ่ง เป็นพระอรหันต์ 1,000 รูป ทำการสังคายนาพระธรรมวินัย ณ อโศกกรรม เมืองปัญจลีบุตรโดย พระองค์เป็นผู้อุปถัมภ์ เมื่อ พ.ศ. 303 ได้สังคายนาอญ্ত 9 เดือน จึงสำเร็จ

การสังคายนาครั้งนี้ พระเจ้าครีรัมมาโศกราชได้คัดเลือกพระเถระ ไปประจำศาสนายัง ต่างประเทศหลายทางด้วยกัน คือ

- พระมหาเทวเถระ ไปยังนหิสมณฑล (เขตไมซอยเดียวัน)
- พระรักขิตเถระ ไปยังวันวาสี (แคว้นกนกนรา เขตเมืองบอมเบเดียวัน)
- พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปยังมหารัฐปะเตเศ (เขตมหาราชภูร์ รัมแม่น้ำโครา瓦รี เดียวัน)
- พระมชณันติกเถระ ไปยังกสมีระ และคันธาระปะเตเศ (แคว้นแคชเมียร์ และ อัฟกานิสถานเดียวัน)

5. พระมัชณิม科技股份 ไปยังหิมวันประเทศไทย (ประเทศไทยเป็นเจ้าของ)
6. พระมหาวิจัยเดชะ ไปยังโยนกประเทศไทย (เขตแดนมากตรีนในปัจจุบัน)
7. พระธรรมรักษ์เดชะ ไปยังปรันตอกโยนกประเทศไทย (แคว้นตอนซ้ายที่ล้ำด้านเหนือเมืองบอมเบย์)
8. พระโสณะกับพระอุดตะ มหาทางสุวรรณภูมิ (พม่า มองโภ ไทย เดียว)
9. พระมหินทเดชะ กับพระนางสังฆมิตรดาเดรี พระอรรถ และพระธิดาของพระเจ้าศรีธรรมมาศกราช ไปยังกาลังกา

ชาตุถอดสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 4)

เมื่อพระพุทธศาสนามีหลักฐานมั่นคงในลังกาทวีปแล้ว พระมหินทเดชะเห็นสมควรจะได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหลักฐาน จึงทรงให้พระเจ้าเทวนัมมียอดิศเป็นองค์อุปถัมภ์ และนัดประชุมสงฆ์จำนวน 6,800 รูป ทำสังคายนาที่ถูปนาرام เมืองอนุราธบุรี เมื่อประมาณ พ.ศ. 318 ทำอยู่ 10 เดือน จึงเสร็จ

บัญชีสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 5)

พระเจ้าวัชรภูมิคามณีอภัย ราชลีกถึงอุปการคุณของพระดิสสเถระที่ได้ช่วยเหลือเมื่อครั้งหนีศึกทมิฬ ครั้นเมื่อครองราชย์ จึงได้สร้างอภัยคิริวิหารด้วย และหนุนบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อมา

พระสงฆ์ผู้ยมหัวใจ ได้กล่าวโทษติสสเถระว่า คลุกคลิอยู่กับคฤหัสด์ จึงไม่ยอมรับเป็นพวกเดียวกัน จะนั่น พระสงฆ์จึงแตกแยกกันเป็น 2 ฝ่าย รังเกียจกัน และไม่ยอมทำอุโบสถสังฆกรรมร่วมกัน

พระพุทธตัตเตะ กับพระมหาติสสเถระ เห็นว่า พระพุทธศาสนาจะเสื่อมทรมลง จึงได้ประชุมสงฆ์ 1,000 รูป ทำสังคายนาพระธรรมวินัย ณ มหาวิหาร มีพระพุทธตัตเตะเป็นประธาน พระมหาติสสเถระเป็นผู้วิสัชนา พระเจ้าวัชรภูมิคามณีอภัย เป็นองค์ศาสนบุปถัมภก ทำอยู่ 1 ปี จึงสำเร็จ และได้จาริกพระไตรปิฎกเป็นอักษรลงในใบลานเป็นครั้งแรก

ฉบับสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 6)

พระพุทธโณมยะ เป็นบุตรพระมหาชนก มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงยอมตนเป็นศิษย์ของพระเรวตเตะ และได้ศึกษาพระไตรปิฎกจนแตกฉาน สามารถแต่งคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้หลายคัมภีร์ ท่านเรวตเตะจึงใช้ให้พระพุทธโณมยะไปแปลพระไตรปิฎกฉบับสิงห์ในลังกา ท่านไปถึงในปี พ.ศ. 956 ตรงกับรัชกาลพระเจ้ามหานาม ได้เปลี่ยนเรียนเรียงอวรรณภูมิ

(คำอธิบายพระไตรนีก) จากภาษาสิงหนพเป็นภาษาบาลี และแต่งคัมภีร์เป็นภาษาตามครอิกลายคัมภีร์
คัมภีร์ที่มีชื่อเสียง คือ คัมภีร์วิสุทธิธรรม

สัตตมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 7)

ลังกาตถอยู่ในอำนาจของพวกมพิ พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมลงตามลำดับในปี พ.ศ. 1614
พระเจ้าวิชัยพาหุคิริสัมโพธมีชัยพวกมพิ จึงได้กอบกู้พระพุทธศาสนาให้เจริญเหมือนเดิม แต่
หาพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นผู้บูรษุทธ์ในสมณวงศ์สักครู่เดียว ก็ไม่ จึงส่งราชทูตไปขอพระสงฆ์จากพม่าได้
20 รูป ในรัชกาลพระเจ้าอนุรุทธ (ออนไลน์ มังช่อ)

พ.ศ. 1720 พระเจ้าปรากมพาหุ ได้รับสั่งให้ชุมนุมพระสงฆ์ กว่า 1,000 รูปมีพระกัสสป-
 gere เบ็นประชาน ได้รณาคำอธิบายอรรถกถาพระไตรนีก เรียกว่า “ภีก” และได้รวมพระสงฆ์
นิกายต่าง ๆ เข้าเป็นนิกายเดียว การสังคายนาครั้งนี้เป็นมูลเหตุให้พระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์
เข้าสู่ประเทศไทย

อัญষสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 8)

พวกมพิได้ครองราชสมบัติในลังกา มีราชธานีอยู่เมืองโอลันนะรุจะบุรี มีกษัตริย์ทรง
พระนามว่า กษัตริย์วิชัยพาหุ ขณะเดียวกันกษัตริย์ราชวงศ์สิงหนพอกองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า พระ
เจ้าวิชัยพาหุที่ ๑ ครองเมืองเบ็นอิสรอยู่ที่ควันนายารัฐ พระองค์เกรงว่า พระไตรนีกจะคลอด
เคลื่อนเสื่อมสูญ จึงสั่งให้ชุมนุมสงฆ์ทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นที่วิชัยสุนทราราม มีพระมหาสังฆ-
รักขิตเถระเบ็นประชาน จัดทำเมื่อ พ.ศ. 1762

ในการสังคายนาครั้งนี้พระสงฆ์แยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายคันถธระ คือเรียนพระไตรนีก
เพื่อสืบอายุพระศาสนา ไม่ได้มุ่งบรรลุนิพพาน เรียกว่าพวก “คามวาส” (ผู้อยู่บ้าน) คือ อยู่ใน
เมือง อีกพวกหนึ่งเป็นฝ่ายวิบสสนาธุระ คือเรียนทางฝ่ายกัมมัฏฐาน ตัดกิเลสเพื่อบรรลุมรรคผลและ
นิพพาน เรียกว่า “วนวาส” (ผู้อยู่ป่า) (ไทยเรียกอรัญญาวาสี) พระเจ้าวิชัยพาหุเกรงว่าพระสงฆ์
จะแตกแยกกัน จึงให้รวมทั้ง 2 พวก เป็นลัทธิเดียว

นวมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 9)

พ.ศ. 1809 พระเจ้าบัณฑิตยปรากมพาหุ ได้สร้างเมืองศรีวัฒนบุรี (เมืองแคนดีบั้งจุบัน)
ขึ้นในนายารัฐ และยกกองทัพไปตีเมืองโอลันนะรุจะ จากมพิได้ พระองค์ได้ทรงบูรณะพะพุทธ
ศาสนา และสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้น ได้อัญเชิญพระทันตธาตุ ซึ่งเคยประดิษฐานอยู่ที่มณฑป
เชิงเขาสุกบรรพต ที่เมืองยพาหุลະ มาประดิษฐานไว้ที่เมืองศรีวัฒนบุรี

ทสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 10)

พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในลังกา และได้แผ่ขยายเข้ามา ในสมัยพระเจ้าติโลกราช ปรากฏว่าพระไตรนีกมีข้อบกพร่องอยู่ พระองค์จึงอาราธนาพระธรรมทินนะเถระซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ พระไตรนีก เป็นประธานส่งม์สอบสวน พระไตรนีกเมื่อ พ.ศ. 2020 ทำการสังคายนา ณ วัดโพธาราม ทำอยู่ ๑ บี จังลำเร็จ

เอกสารสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 11)

เมื่อพระเจ้าตากสิน ได้กอบกู้อกราชจากพม่าได้แล้ว จึงได้ทรงอาราธนาพระธรรมทินะเถระ ผู้เชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา มาประชุมกัน ณ วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฟัง) ให้รวมรวมพระไตรนีกซึ่งได้รับการจัดภรา)y กันเข้าเป็นหมวดหมู่ แล้วคัดลอกเป็นแบบแผนบริบูรณ์ขึ้น

ทวารสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 12)

เมื่อสัมสุดสมัยกรุงธนบุรีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดพัฒาโลก ได้ทรงย้ายนคร หลวงจากกรุงธนบุรี มาสร้างพระนครใหม่ และได้ทรงอาราธนาพระสังฆราชวัดอัมรินทร์ พร้อมด้วย ราชบัณฑิต ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญ แต่ก่อนในพระไตรนีก อรหณิท ภิกษุ มาประชุมกันสอบพระไตรนีกที่วัดมหาธาตุจนครบบริบูรณ์ แล้วจึงนำไปประดิษฐานไว้ที่หอฉนเทียรธรรม ในพระบรมมหาราชวัง

เตชะสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 13)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหนุนรุ่งพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง ยิ่ง ในปี พ.ศ. 2436 พระองค์ได้ทรงอาราธนาสมเด็จกรมพระยาป่าวเรศวريยาลงกรณ์ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเป็นมหาสังฆบูรณะในเวลานี้ พร้อมด้วยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชริรญาณ วโรรส (ครั้งยังเป็นกรมหมื่น) ให้เป็นประธานสอบทานพระไตรนีก และให้ตีพิมพ์เป็นอักษรไทย จำนวน 1,000 ฉบับ เป็นครั้งแรกที่ได้จารึกพระไตรนีกเป็นอักษรไทย

จุฬาสมสังคายนา (สังคายนาครั้งที่ 14)

ปี พ.ศ. 2473 พระบาทสมเด็จพระปูกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ ผู้ดำรงตำแหน่งมหาสังฆบูรณะในสมัยนั้น พร้อมด้วยพระมหาธรรมทินะเถระ ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรนีก ประชุมสังคายนาสอบทานพระไตรนีกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสังคายนาไว้ ให้ทำเป็นหลักฐานถูกต้อง และได้ทรงพระราชทานพระราชนพัพย์ สร้างพระไตรนีกฉบับพิมพ์ใหม่จำนวน 1,500 ฉบับ จ. ฉบับ 45 เล่ม แล้วทรงแจกจ่ายไปตามวัดต่างๆ ทั่วในพระนครและต่างจังหวัด ได้โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และประชาชนโดยเส้นทางราชกุศล สร้างพระไตรนีกไว้อิ่มมากมาย

เนื้อความย่อของพระไตรนีบูร্ধ

พระไตรนีบูร์ดที่เรามีอยู่เป็นหนังสือ 45 เล่ม แบ่งเป็น

1. พระวินัยบูร্ধ	ตั้งแต่เล่ม	1—8	รวม 8 เล่ม
2. พระสุตตันตบูร្ឧ	ตั้งแต่เล่ม	9—33	รวม 25 เล่ม
3. พระอภิธรรมบูร្ឧ	ตั้งแต่เล่ม	34—45	รวม 12 เล่ม

1. พระวินัยบูร្ឧ

พระวินัยบูร្ឧ แบ่งเป็นหมวดใหญ่ ๆ 5 หมวด คือ

1. มหาวิปัสสัน 2 เล่ม
2. กิกขุนีวิปัสสัน 1 เล่ม
3. มหาวรรค 2 เล่ม
4. จุลวรรค 2 เล่ม
5. ปริ哈尔 1 เล่ม

เล่ม 1—2 เรียกว่า มหาวิปัสสัน หรือ กิกขุนีวิปัสสัน ว่าด้วยศีล 227 ข้อ ของพระกิกขุ

เล่ม 1 แสดงความเป็นมาแห่งการบัญญัติสิกขานบท ว่าด้วยอาบดีประชิก 4 สังฆาทิเสส 13 อันนิต
2 รวมเป็น 19 ข้อ รวมเป็นกัณฑ์ใหญ่ได้ 7 กัณฑ์

เล่ม 2 เนื้อความสืบเนื่องมาจากเล่ม 1 ว่าด้วยอาบดีของกิกขุต์จากที่กล่าวแล้ว แบ่งเนื้อความ
เล่มที่ 2 นี้ออกเป็นหมวด ๆ 4 หมวด และมีธรรมสำหรับระงับอธิกรณ์ต่อท้าย ธรรมสำหรับ
ระงับอธิกรณ์นี้ เป็นข้อความสั้น ๆ และเป็นธรรม 7 ประการ

เล่ม 3 เรียกว่า กิกขุนีวิปัสสัน ว่าด้วยศีลของนางกิกขุณี 311 ข้อ ซึ่งจะต้องสวดในที่ประชุมของ
กิกขุณีทุกที่เดือนเช่นเดียวกับกิกขุ

ศีลของกิกขุณีแท้ ๆ นั้นมีเพียง 130 ข้อ ส่วนอีก 181 ข้อ นั้น เป็นข้อรวมใช้กันได้
กับกิกขุ

กิกขุณีวิปัสสัน แบ่งเป็น 7 หัวข้อใหญ่

เล่ม 4 เรียกว่า มหาวรรค บรรจุข้อความมากถึง 2 เล่ม พระไตรนีบูร์ด เนพะเล่ม 4 แบ่งเป็น
หมวดหรือตอนที่สำคัญ เรียกว่า ขันธะ มี 4 ขันธะ (4 ตอน) ว่าด้วยเหตุการณ์ตั้งแต่
ตรัสรู้ ปฐมเทศนา การแสดงธรรมของพระศาสดาในที่ต่าง ๆ (เช่นตอนโปรดพระเจ้า
พิมพิสาร พระสารีบุตร พระโมคคลานนท์ ฯลฯ) ประวัติการบวชในพระพุทธศาสนา ผู้
ควรให้บวช การอบรมคนนอกศาสนา ก่อนให้บวช การบวชสามเณร การสวดปาติโมกข์
การสมมติสีมา การจำพรรษา ป่าวรณา (การอนุญาตให้กิกขุอื่นตักเตือน) ฯลฯ

- เล่ม 5 มหาวารค เนื้อความต่อจากเล่ม 4 มี 6 ขั้นธกง จึงรวมมหาวารค 2 เล่มมี 10 ขั้นธกง มีเนื้อความสำคัญตามขั้นธกงต่าง ๆ โดยสังเขป เช่น เล่าประวัติของพระสาวกองค์หนึ่งเท้าแตก พระสาวกทรงอนุญาตให้ใช้รองเท้าหยอดู๊ชันเดียวได้ และห้ามวัดหularyอย่างทำรองเท้า ว่าด้วยยาด่าง ๆ การขออนุญาตผู้ตัด เรื่องอาหารและน้ำดื่ม ว่าด้วยเรื่องกาฐิน เรื่องเจวะ การลงโภชนาต์ การแตกสามัคคี และวิธีป้องคงสงฆ์ในทางวินัย เป็นต้น
- เล่ม 6 เรียกว่า จุลวารค มี 4 ขั้นธกง มีเนื้อเรื่องสำคัญสังเขป ดังนี้คือ ว่าด้วยวิธีการลงโภชนาต์ ซึ่งกล่าวแล้วในเล่ม 5 ยกมาขยายความเป็นข้อ ๆ กล่าวถึงวัตรปฏิบัติของสงฆ์ผู้อยู่ปริวาส 94 ข้อ เรื่องที่เกี่ยวกับการออกจากอาบตีสังฆาทิเสส และวิธีระงับอธิกรณ์ (โภชนาต์) 7 อย่าง
- เล่ม 7 จุลวารค มี 8 ขั้นธกง ได้แก่หมวดที่ว่าด้วยเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นข้อปฏิบัติในเวลาอาบน้ำ เรื่องที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ประจำและการก่อสร้าง เล่าเรื่องพระเทวทัต คิดประทุษร้ายพระสาวกไม่สำเร็จและอาเจียนเป็นโลหิต เรื่องการทำให้สงฆ์แตกกัน เรื่องข้อปฏิบัติต่าง ๆ 13 ข้อ (เช่น ข้อปฏิบัติของภิกษุผู้เป็นแขก และภิกษุเจ้ากืน ข้อปฏิบัติในโรงอาหาร ฯ ลฯ) การสวัสดีปีกษ์ (เพราะภิกษุไม่บริสุทธิ์ปั้นอยู่) เรื่องความเป็นมาของภิกษุณี เรื่องพระอรหันต์ 500 พระทำสังคายนา เป็นเหตุการณ์ภายในหลังพุทธบูรพินิพาน (การทำสังคายนาครั้งที่ 1) และเรื่องการทำสังคายนาครั้งที่ 2 พวรรณนามูลเหตุและการดำเนินการ
- เล่ม 8 เรียกว่า ปริวาร เป็นเล่มสุดท้ายของพระวินัยปีฎก เป็นข้อความย่อย้อนพระไตรปิฎก ตั้งแต่เล่ม 1—7 ประมวลเรื่องสำคัญต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกไว้ 21 หัวข้อ

2. พระสุตตันตบีฎก

พระสุตตันตบีฎก แบ่งออกเป็น 5 นิกาย (หมวด) คือ

1. ทิพนิกาย พากพระสูตรที่ดียาว 3 เล่ม
2. มัชณมนิกาย พากพระสูตรที่ปานกลาง 3 เล่ม
3. สังยุตมนิกาย พากพระสูตรที่ประมวลเรื่องต่าง ๆ เกี่ยวกับบุคคลนั้น ๆ สถานที่นั้น ๆ ไว้เป็นหมวด 5 เล่ม
4. อังคุตตรนิกาย พากพระสูตรที่เจกรรมเป็นข้อ ๆ เช่น พาก 1 ข้อ พาก 2 ข้อ พาก 3 ข้อ 5 เล่ม

๕. บุททกนิภัย พวກที่รวมพระสูตรหรือธรรมที่ปลีกย่อยเล็กๆ น้อยๆ ๙ เล่ม

เล่ม 9, 10, 11 เรียกว่า ทันนิกาย รวมพระสูตรที่มีเนื้อความยืดยาว แบ่งออกเป็นหมวด เรียกว่า
วรรค วรรคละ เล่ม

เล่ม 9 เรียกว่า สลับขั้นธวรรค วรรคนันมักถือเอาชื่อพระสูตรต้นธวรรค หรือบุคคลที่เป็นเหตุให้
ครั้งพระสูตรนั้น แบ่งออกเป็น 13 สูตร

1. พระมหาลัลสูตร พระองค์ตรัสถึงทิฐิต่างๆ ของสมณพราหมณ์ 62 อายุang แม้แต่
พระมหาปัจจังติดข้องอยู่
2. สามัญผลสูตร ทรง�ราภพระเจ้าอชาตศัตรุ ตรัสถึงผลของการเป็นสมณะ จน
พระเจ้าอชาตศัตรุทรงเลื่อมใส
3. อัมพัญญสูตร อัมพัญญามणพสอบสวนพระพุทธเจ้าตามคำรามหาปูริสลักษณะ ว่ามี
ลักษณะครบ 32 หรือไม่
4. โสดหันนาสูตร แสดงลักษณะของศีลและบัญญา แก่โสดหันนาพราหมณ์
5. กฎกันนสูตร แสดงอาการบุญชัยอุ้ยของพระเจ้ามหาราชิตราช
6. มหาลิสูตร ทรงแสดงเรื่องสมารท ศีล ภาน
7. ชาลิบสูตร ทรงแสดงธรรมแก่ปริพพาก ชื่อ มัณฑิยะกับชาลิยะ
8. สีหนาทสูตร แสดงธรรมคล้ายเปล่งสีหนาทแก่เจลกัสรสป
9. ปोภ្យปາทสูตร แสดงธรรมแก่ปอภ្យปາทปริพพาก เรื่องโลกเที่ยง หรือไม่เที่ยง
เรื่องอัตตาและอนัตตา
10. สุภาษีสูตร พระอานนท์แสดงเรื่องบรรพชา ศีล ฯลฯ
11. เกวภูภูสูตร แสดงเรื่องปภិหารី ๓ แก่ เกวภูภู
12. โลหิตจสูตร แสดงถึงมิจชาทิฐិ
13. เตวิชชสูตร แสดงทางให้ถึงพระโนม

เล่ม 10 เรียกว่า มหาวรรค แบ่งออกเป็น 10 สูตร

1. มหาปaganสูตร แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าในอดีต
2. มหานิทานสูตร แสดงปภិจสมบูปบาทและเหตุแห่งธรรมทั้งหลาย
3. มหาปรินิพพานสูตร แสดงเรื่องปรินิพพานของพระองค์
4. มหาสุทัสสนสูตร แสดงแก่พระอานนท์เรื่องเมืองกุสินารา
5. ชนวนสูตร แสดงเรื่องคติของสัตว์ว่าเป็นไปต่างๆ กัน

6. มหาโකวินทสูตร แสดงเรื่องมหาโකวินทพราหมณ์กับเจ้าชายเรณู
7. มหาสมัยสูตร แสดงเรื่องพวကยักษ์และเทวามาชุมนุมกันที่บ้านหัวน้ำ
8. สักกบัญชสูตร แสดงเรื่องท้าวสักกเทวราชลงมาผ้า
9. มหาสติน្យรูนานสูตร แสดงสติน្យรูนาน 4
10. ปายาสิราชัญญสูตร พระควัมปดิเล่าเรื่องเทวดาแก่นุชน

เล่ม 11 เรียกว่า ปากิจกรรม มีอยู่ 11 สูตร

1. ปากิจสูตร แสดงอุเทนเจดี โคมกเจดี สัตตัมพเจดี และพหุปุตตอกเจดี
2. อุทุมพริกสูตร ตอนบัญชาพากปริพพาชก
3. จักรวัตติสูตร แสดงแก่พระภิกษุให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ และสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิ
4. อัคคัญญสูตร แสดงแก่พวคพราหมณ์ว่า วรรณะได้ก็ตาม ทำได้ได้ ทำช้าได้ช้า เมื่อถึงอรหัตผลแล้ว ย่อมเป็นผู้ประเสริฐสุด
5. สัมปสาทนนิยสูตร พระสารีบุตรทราบทูลว่ามีความเลื่อมใสในพระพุทธองค์
6. ปางอาทิกสูตร แสดงธรรมวินัยน่าเลื่อมใส เป็นเหตุให้ตั้งอยู่ได้นาน
7. ลักษณสูตร แสดงมหาปูริสลักษณะ 32 พร้อมทั้งบุพพกรรมที่จะให้ได้ลักษณะนั้น ๆ
8. สิงคากลสูตร แสดงทิศทั้ง 6 ที่เกี่ยวข้องกับบุคคล
9. อาภานาภิยสูตร ตรัสเล่าความเป็นมาของอาภานาภิยสูตร
10. สังคีตสูตร กล่าวสังคีติร้อยกรองพระธรรมเป็นหมวด ๆ
11. ทสุตตรสูตร พระสารีบุตรแสดงธรรมเป็นหมวด ๆ

เล่ม 12, 13, 14 เรียกว่า มัชฌิมนิกาย มี 3 เล่ม คือเล่ม 12 มูลบัญชณาสก์ เล่ม 13 มัชฌิมนัมบัญชณาสก์ เล่ม 14 อุปเบรนนณาสก์ ที่เรียกว่า บัญชณาสก์ แปลว่า หมวด 50 คือมี 50 สูตร บัญชณาสก์ แบ่งเป็นตอน ๆ เรียกว่า วรค มีวรคละ 10 สูตร มี 12 สูตร อยู่วรคเดียว คือในเล่ม 14 พระสูตรในมัชฌิมนิกาย มี 152 สูตร

เล่ม 12 เรียกว่า มูลบัญชณาสก์ แบ่งเป็น 5 วรค ๆ ละ 10 สูตร
(มูลปริยาวยวรค)

1. มูลปริยาวยสูตร แสดงความรู้ในเหตุ 4 ของบุคุชนและของพระอริยะต่างกัน
2. สัพพาสวัสดิ์วารสูตร แสดงถึงอาสาวะทั้งปวงที่ควรจะ
3. ธรรมทายาทสูตร ตรัสให้พระภิกษุเป็นธรรมทายาทรับมรดกธรรมของพระองค์

4. กายเกราวนสูตร ตรัสรถึงอกุศลและวิชชา 3 ประการ
5. อันดับนสูตร ตรัสรถึงกิเลส
6. อาภังเขยยสูตร แสดงว่าถ้าภิกษุจะเป็นที่เคราะห์ ก็พึงรักษาศีลให้บริบูรณ์
7. วัตถุปัจมสูตร ทรงเปรียบจิตที่เคร้าหมองและไม่เคร้าหมองด้วยผ้า
8. สัลเจฆสูตร แสดงการปฏิบูติขัด geleagak ก่อนหน้าที่พระมหาจุฬาฯ
9. สัมมาทิฎฐิสูตร พระสารีบุตรแสดงสัมมาทิฎฐิแก่พวากภิษุ
10. สดิบัญญานสูตร แสดงสดิบัญญาน 4

(สีหนาทวรรณค)

11. จุฬสีหนาทสูตร แสดงสมณะ 4 พวาก
12. มหาสีหนาทสูตร แสดงผลญาณ 10 เวสารัชชญาณ 4 พระธรรมราย 4
13. มหาทุกขักษันธสูตร แสดงเหตุแห่งทุกข์แก่พวากภิษุ
14. จุฬทุกขักษันธสูตร ตรัสรถแก่ท้าวมหานามศากยะถึงเหตุแห่งทุกข์
15. อนุมานสูตร พระมหาโมคคลานะ แสดงแก่ภิกษุเรื่องการพิจารณาธรรมในตน
16. เจโตขีลสูตร ตรัสรถึงตะปู้ที่ตรึงใจสัตว์ 5 อย่าง
17. วนบัตตสูตร แสดงถึงผู้อาศัยบ้าน อย่างไรบรรลุธรรมวิเศษ อย่างไรไม่บรรลุ
18. มนบุญทิกสูตร แสดงธรรมย่อๆ พระมหากัจจายนะอริบันยต่อไปอย่างพิสดาร
19. เทวชาติอักกสูตร แสดงแยกวิตตน์เป็น 2 พวาก คือ กุศล อกุศล
20. วิตอักกสันฐานสูตร ตรัสรถึงวิธีหยุดวิตก

(โอบนัมนานวัրค)

21. กากจุปัจมสูตร แสดงธรรมเปรียบด้วยเลือย
22. อุตคทุปปัจมสูตร แสดงโถงแห่งการเปรียบด้วยปุพิช
23. วัมมิกสูตร แก้เทียนธรรมกับจอมปลวก
24. ရရวินีตสูตร พระปุณณมันตานีบุตร สนาทนากับพระสารีบุตรถึงวิสุทธิ 7 เทียบด้วยรถ 7 แผ่น
25. นิวาปสูตร แสดงความคุณ คือเหยื่อที่ทำให้สัตว์มัวเม้า
26. ป่าสารัสสูตร แสดงปริyeสนา 2
27. จุฬหัตติกปโภปัจมสูตร แสดงธรรมแก่พราหมณ์ชานุสโธนิ

28. มหาตติปโถปมสูตร พรสาทีบุตร สุปธรรมหงส์หมอดลงในอวิยสัจ
29. มหาสารोปมสูตร แสดงถึงบุคคลที่แสวงหาแก่นธรรม
30. จุฬาสารอปมสูตร แสดงธรรมแก่บึงคลอกจนพราหมณ์ เรื่องเปรียบธรรมด้วยไม้แก่น

(มหาชนกวรรณ)

31. จุฬาโคสิงคสายสูตร สรรษารីយุพระอนุรุทธะ พระนันทิยะ พระกมิลະ อัญในป่ามีความ
สามัคคี มีนาใจเป็นอันเดียวกัน
32. มหาโคสิงคสายสูตร พระสาวกสนทนาธรรมกัน
33. มหาโคปalaสูตร เปรียบกิษัติผู้ถึงพร้อมด้วยองคุณ ๑๑ เห็นอนนายโคบาล
34. จุฬาโคปalaสูตร เปรียบผู้ปฏิบัติธรรมกับนายโคบาล
35. จุฬสังฆสูตร สัจจานิคิรนถ์ถามพระอัสสชิว่าพระพุทธเจ้าสอนอะไรมาก
36. มหาสังฆสูตร สัจจานิคิรนถ์ ถามเรื่องกายภานาและจิตภานา
37. จุฬตัณหาสังขายสูตร แสดงการพิจารณาเวทนาโดยลำดับจนเป็นเหตุให้สันตัณหา แก่
ท้าวสักกะผู้มาราม
38. มหาตัณหาสังขายสูตร แสดงการอุบดีแห่งวิญญาณ
39. มหาอัสสปุรสูตร แสดงธรรมที่ทำให้เป็นสมณะ
40. จุฬอัสสปุรสูตร แสดงสามีจิปภิบติ (ผู้ปฏิบัติสมควร)

(จุฬชนกวรรณ)

41. สาเลยยสูตร ชาวนบ้านสาละทูลถามเรื่องคติของสัตว์
42. เวรัญชกสูตร แสดงธรรมแก่ชาวเมืองเวรัญชา
43. มหาเวทลลสูตร พรสาทีบุตรแสดงแก่พระมหาโกญฐีৎ
44. จุฬเวทลลสูตร นางธรรมทินนาเรี แก็บข้อมูลของวิชาชีวนาสก
45. จุฬธรรมสماทานสูตร แสดงธรรมสماทาน ๔ (การประพฤติธรรม)
46. มหาธรรมสماทานสูตร แสดงเหมือนสูตรก่อนแต่พิสดารกว่า
47. วิมังสกสูตร แสดงวิธีสอบสวนพิจารณาธรรมว่ามีหรือไม่มี
48. โภสัมพิยสูตร แสดงสารណีธรรม
49. พระมนิมันตนสูตร ตรัสเล่าเรื่องพระองค์ทรงทราบพากพรหม
50. มหาตัชชนียสูตร เรื่องพระโมคคลานะสำทบบมาร

เล่ม 13 เรียกว่า มัชฌิมบัญญัติสูตร มีอยู่ 5 วรรค รวม 50 สูตร

(คหปติววรรณ)

1. กันทรกสูตร แสดงธรรมเรื่องบุคคล 4 จำพวก
2. อัญชากนารสูตร พระอานันท์แสดงธรรมแก่คุณหนดี
3. เศขปฏิปทาสูตร พระอานันท์แสดงเรื่องปฏิปทาของพระเศษะแก่พันธุนามศากยะ
4. ไปตลิยสูตร แสดงธรรมของคุณหนดี 8 อย่าง
5. ชีวักสูตร ตรัสเรื่องภิกษุเมจฉันเนื้อก็ไม่ใช่อันวายปานาติบัต
6. อุปาริวาทสูตร แสดงธรรมทรมานอุบาลีลูกศิษย์ของนิควนถนาภูตัว
7. กุกุโรวาทสูตร แสดงเรื่องกุกุรุตต์ว่า เมื่อถือธรรมเนียมอย่างสุนัข ก็มีคติอย่างสุนัข
8. อกัยราชกุமารสูตร ตรัสถึงว่าชาที่ควรกล่าวและเมื่อควรกล่าวแก่กุมารนั้น
9. พหุเวทนนิยสูตร พระอุบาลีแสดงเวทนา 3 แก่นายช่างไม้
10. อับบันณกสูตร แสดงที่ตั้ง ๆ ของสมณพราหมณ์บางพวงแก่ชาวบ้านสารະ

(ภิกขุวรรณ)

11. จุฬารหุโลวาทสูตร ทรงโอวาทพระราหุลในเรื่องมุสาวาท
12. มหา Rahula โลวาทสูตร ทรงโอวาทพระราหุลในอานาปานสติและชาดุ
13. จุฬามาลุกโยวาทสูตร แสดงถึงเรื่องพระองค์ไม่ทรงพยายามเรื่องโลกเที่ยงแล้วไม่เที่ยง
14. มหามาลุกโยวาทสูตร ทรงโอวาทแก่พระมาลุกภยะ เรื่องสังโโยชน์
15. ภักษาลิสูตร แสดงถึงการฉันอาหารหนเดียวว่ามีอาหารน้อย
16. สหกิโภปมสูตร แสดงถึงวิถี แม้ในกลางวัน (หลังเที่ยง) ภิกษุไม่ควรฉันอาหาร
17. ชาตุมสูตร แสดงอันตรายของภิกษุ 4 อย่าง
18. นพกปานสูตร ตรัสถึงความอยู่ผ้าสุกของบริษัท 4
19. โคลิสสาโนสูตร ภิกษุผู้อยู่บ้ำก์ควรเคารพในสงฆ์ ไม่ควรอยู่โดยเสรี
20. กีฏाचिरิสูตร ติเตียนการตีความหมายคำว่า วิถี ว่า เฉพาะกลางคืน และฉันอาหาร เวลาเย็น

(ปริพพาชกรรม)

21. จุฬวัจนโคตตสูตร แสดงถึงว่าคฤหัสถ์ยังไม่ละสังโโยชน์ก็ไปสรรค์ได้
22. อัคคิวัจนโคตตสูตร ตรัสเรื่องโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง
23. มหาวัจนโคตตสูตร แสดงกฎ อกุศล

24. ทีมนขสูตร ตรวจสอบแก่ทีมนขะที่ถ้าสูกรข้าตา
25. มาคัมพิยสูตร แสดงเรื่องโทยของกาม
26. สันทอกสูตร พระอานนท์แสดงเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์แก่สันทอกปริพพาก
27. มหาสกุลทายสูตร แสดงธรรมที่ทำให้มีผู้ย่อเกรงเคารพนับถือ
28. สมณมุณฑิกสูตร แสดงเชาเสขภูมิแก่นายช่างไม้
29. จุฬสกุลทายสูตร แสดงธรรมคล้ายกับสูตรที่ 27
30. เวชณสสูตร แสดงธรรมแก่ความเข้าใจผิดของเวชณสปริพพากในเรื่อง วรรณะ

(ภชสูตร)

31. นภิการสูตร แสดงถึงพระองค์เป็นโสดป้าลมานพ กับ นภิการอุบາสกในกัสสปสพุทธกาล
32. รภญป้าลมสูตร แสดงประวัติของพระรภญป้าลมเทระ
33. มหาเทวสูตร ตรัสเล่าเรื่องเมืองมิถิลา เคยมีพระราชาทรงสละราชสมบัติออกผนวช
34. มธุรสูตร พระมหาจจายนะแสดงแก่พระเจ้ามธุรัววนดีบุตร เรื่องความไม่ต่าง 5 อายุ แห่งวรรณะ 4 เหล่า
35. โพธิราชกุมารสูตร แสดงปชานนิยংৎ 5 อายุ แก่ โพธิราชกุมาร
36. อังคุลิมาลสูตร แสดงประวัติของอังคุลิมาล
37. นียชาติกสูตร แสดงว่าความโศกเกิดจากของรัก
38. พาหิติยสูตร พระอานนท์แสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโภคล เรื่องกายสามาจาร วิจิสมามาจาร โนโมสามาจาร
39. ธรรมเมตติสูตร เรื่องพระเจ้าปเสนทิโภคลเสด็จเข้าไปในวิหาร มีกิษฐจำนวนมากแต่ เงียบไม่พลุกพล่าน จึงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้ายิ่ง
40. กัณณกัตตลสูตร แสดงวรรณะ 4 และเรื่องวิทูทภะ

(พระมหาณรงค์)

41. พระมหาญสูตร แสดงธรรมแก่พระมหาณ พระมหาญและอุตตรามานพศิษย์
42. เสลสูตร เสลพระมหาณเลื่อมใสพระพุทธเจ้าและขอบรรพชา
43. อัสสลายนสูตร แสดงเรื่องวรรณะ แก่ อัสสลายมานพ
44. โนญมุขสูตร พระอุเทน แสดงธรรมแก่โนญมุขพระมหาณ เรื่องบุคคล 4 จำพวก
45. จังกีสูตร แสดงธรรมมีอุปกรณ์มาก
46. เอสุการีสูตร แสดงข้อปฏิบัติเปรียบเทียบวรรณะ 4

47. ชนัญชานิสูตร พิรสาเรบุตรได้ตอบกับชนัญชานิพราหมณ์ เรื่องความประพฤติธรรม และประพฤติอธรรม
48. วาสภูรุสูตร แสดงว่ารูปร่างสำเร็จมาแต่ชาติ คนป่วยเสริฐเพาะการกระทำ
49. สูกสูตร ตรัสถึงการปฏิบัติไม่ดี จะเป็นคุหัสส์หรือบรรพชิตก็ตาม จะให้กุศลธรรม สมบูรณ์ไม่ได้ ถ้าปฏิบัติจะเป็นคุหัสส์หรือบรรพชิตก็ตาม ย้อมให้กุศลธรรมสมบูรณ์
50. สมารวสูตร ตรัสเล่าเรื่องดังแต่พระองค์แสดงจากผนวชจนถึงบรรลุวิชชา 3 แก่ สมารวนาณพ

เล่ม 14 เรียกว่า อุปนิษัทมหาสก มี 52 สูตร แบ่งเป็น 5 วรรค

(เทวทหวรรณ)

1. เทวทหสูตร เล่าเรื่องพระองค์ ได้ตอบกับนิครนถและเรื่องสีลขันธ์
2. บัญจัติสูตร แสดงทิฐิของสมณพราหมณ์ ภายนอกเป็นหมวดละ 3 รวม 5 ครั้ง จึง เรียกว่าบัญจัติยะ
3. กินดิสูตร ตรัสให้กิกขุทั้งหลายมีความสามัคคีกันปฏิบัติตามอภิญญาเทสิธรรม ได้แก่ โพธิ์นิยธรรม 37 ประการ
4. สามคามสูตร แสดงมูลเหตุแห่งวิวาก 6 อายุ
5. สุนักขัตตสูตร ตรัสเหตุแห่งความพยากรณ์พระอรหัตผลแก่สุนักขัตติจัจวี
6. อาเนญชสปปายสูตร แสดงปฎิปทา ดังดันแด่การพิจารณาให้เห็นโถงของกามคุณจน ละกุศลธรรมขึ้นไปตามลำดับ
7. คณกโมคคลาณสูตร แสดงอนุบุพปฎิปทาการปฏิบัติโดยลำดับ ตั้งแต่สีลสังวาร อิน- ทริยสังวาร ไปจนถึงนิพพาน
8. โคปกโมคคลาณสูตร พระอานันท์แสดงเรื่องสัมปสาทนีธรรมภายหลังพุทธปรินิพพาน แล้ว
9. มหาปุณณสูตร แก้บัญหาของกิกขุหนึ่งรูปเรื่องขันธ์ 5 กับอุปทานในวันเพ็ญ
10. จุฬปุณณสูตร แสดงสัตบุรุษและอสัตบุรุษ แก่พวากิกขุในวันเพ็ญ

(อนุปทธรรค)

11. อนุปทสูตร สรรเสริญพระสาวบุตรว่า เป็นบันฑิตเป็นผู้มีบัญชา
12. ฉวิโสธนสูตร แสดงวิธีสอบสวนเรื่องผู้ปฎิญญาพระอรหัตผลว่า อายุไไรควรเชื่อ อายุไรมีควรเชื่อ
13. สัปปุริสสูตร แสดงสัปปุริธรรม และอสัปปุริธรรม

14. เสวตพพาเสวตพพสูตร แสดงธรรมที่ควรเชพ และธรรมที่ไม่ควรเชพ
15. พุธชาตสูตร แสดงว่า กัยอันทะอุปสัคคต่างๆ ย่อมเกิดแก่คนพลา หาเกิดกับบัณฑิตไม่
16. อิสิกิลสูตร ตรัสเรื่องภูเขาอิสิกิล
17. มหาจัตตารีสกสูตร แสดงสัมมาสมาริว่า ประกอบด้วยมรรคอีก 7 ข้อข้างต้น และสัม-
นาทิภูรีเป็นหัวหน้าของมรรคอื่น ๆ
18. アナปานสติสูตร ตรัสเรื่องアナปานสติว่า เมื่อบำเพญให้บริบูรณ์แล้ว เชื่อว่าบำเพญ
สติปัฏฐาน 4 โพษณ์ 7 และให้ได้วิชชาวิมุตติโดยลำดับ
19. กายคตาสติสูตร แสดงกายคตาสติอย่างพิสារพร้อมทั้งอานิสงส์
20. สังขารูปปัตติสูตร แสดงธรรมบังเกิดแห่งสังขาร

(สุญญาวรรณ)

21. จุฬสุญญาสูตร แสดงสุญญาตสัญญา คือความสำคัญหมายว่าว่าง ว่าศูนย์
22. มหาสุญญาสูตร แสดงสุญญาตสัญญา อีกนัยหนึ่ง
23. อัจฉริยพกุตรัมสูตร พระอานันทกราบทูลเหตุอัครราชย์ เกี่ยวกับพระองค์ตั้งแต่เด็จ
ลงสู่ครรภ์ พระองค์ตรัสเพิ่มเติมถึงอัครราชย์แห่งคุณธรรมของพระองค์
24. พักกุจฉริยพกุตสูตร อเจลักษสปชนาความอัครราชย์ของพระพักกุจฉะ
25. ทันตภูมิสูตร แสดงภูมิของผู้ฝึกฝนแล้ว
26. ภูมิชสูตร แสดงอุปมาเรื่องการประพฤติพรมจารย์ 4 ข้อ
27. อนุรุทธสูตร พระอนุรุทธเกรระแสดงอปปามาṇเจโควิมุตติกัมหคตเจโควิมุตติว่าต่างกัน
28. อุบักิเลสสูตร แสดงอุปกิเลส (เครื่องเครวัตระของจิต)
29. พาลบัณฑตสูตร แสดงลักษณะของคนพลาและของบัณฑิต
30. เทวทุตสูตร แสดงเทวทุต 5 อย่าง

(วิภัควรรณ)

31. ภักเทกรัตตสูตร แสดงเรื่องไม่ให้นึกถึงอดีต ไม่ให้นึกถึงอนาคต ให้เห็นแจ้งอยู่แต่สิ่ง
ปัจจุบัน
32. อาనันทภักเทกรัตตสูตร พระอานันท์แสดงเนื้อความในสูตรที่ 31 โดยพิสدار
33. มหาภัจจายนภักเทกรัตตสูตร พระมหาภัจจายนะอธิบายเนื้อความภักเทกรัตตคณา
อย่างพิสدار
34. โลมสังคายสูตร พระโลมสังคายะ ถูกเทวตามภักเทกรัตตคณา จำไม่ได้กลับมาเพา
พุทธองค์

35. ឧបកំណុមវិវាទកសូត្រ ផែនករម្យកសូមនាមព
36. នាមវិវាទកសូត្រ ចាំណេកករម្យកសូត្រកំណែ
37. សមាយការណ៍វិវាទកសូត្រ ដោយអាយុ 6 សតិប៉ូន្ទាន 3 ទៅរងគំបោកឃើញឈូយ៉ែលពរមុកទាំងអស់ ជាការដឹកជញ្ជូនការដឹកខ្លួន ដែលបានបង្ហាញឡើងក្នុងការបង្ហាញបាន
38. អុំពេសវិវាទកសូត្រ ផែនករម្យកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
39. វិវាទកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
40. ទាត់វិវាទកសូត្រ ចាំណេកទាត់ពិសារ
41. ស៊ីវិវាទកសូត្រ ពរសារិបុត្រដែលបានបង្ហាញបាន
42. កំណើនវិវាទកសូត្រ ចាំណេកតាមនាមព ដែលបានបង្ហាញបាន

(សមាយការណ៍វិវាទកសូត្រ)

43. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
44. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
45. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
46. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
47. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
48. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
49. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
50. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
51. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
52. ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន

លេខ 15, 16, 17, 18, 19 គឺជាសំណើនិភាសាអាស៊ីត្រូវបានបង្ហាញបាន និងបានបង្ហាញបាន

លេខ 15 គឺជាសំណើនិភាសាអាស៊ីត្រូវបានបង្ហាញបាន និងបានបង្ហាញបាន

1. ពេជ្ជកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន
2. ពេជ្ជកសូត្រ ឯកសារប័ណ្ណកសូត្រ ដែលបានបង្ហាញបាន

3. โภสลสังยุตต์	„	„	พระเจ้าโภสล
4. มารสังยุตต์	„	„	มาร
5. กิกขุนิสังยุตต์	„	„	กิกขุณี
6. พรหมสังยุตต์	„	„	พรหม
7. พราหมณสังยุตต์	„	„	พราหมณ์
8. วังคีสังยุตต์	„	„	พระวังคีสธรรมะ
9. วนสังยุตต์	„	„	ตรัสรainpā
10. ยักษสังยุตต์	„	„	ยักษ
11. สักกสังยุตต์	„	„	ท้าวสักกะ

เล่ม 16 เรียกว่า นิทานวรรณ มีอยู่ 9 สังยุตต์ ประมวลเรื่องที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นดันเหตุ

1. อภิสมยสังยุตต์ ประมวลเรื่องความรู้ธรรมวิเศษ
2. ชาดสังยุตต์ ประมวลเรื่องชาด
3. อนมตคคสังยุตต์ ประมวลเรื่องสองสารวัชญ์
4. กัสสปสังยุตต์ ประมวลเรื่องธรรมที่เกี่ยวกับพระมหากัสสป
5. ลากสักการสังยุตต์ ประมวลเรื่องลากสักการะ
6. ราชหลสังยุตต์ ประมวลเรื่องพระราหุล
7. ลักษณสังยุตต์ ประมวลเรื่องพระลักษณะกับพระโนมคัลจานะ เทียนสัตว์ผู้เสวยทุกชี
8. โอบนัมสังยุตต์ ประมวลเรื่องข้อเปรียบธรรมต่าง ๆ
9. กิกขุสังยุตต์ ประมวลเรื่องธรรมที่ตรัสรถแก่พระกิกขุ และที่พระสารีบุตรพระโนมคัลจานะสนทนากัน

เล่ม 17 ขันธวรรณรรค มีอยู่ 13 สังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับขันธ์ 5 พร้อมหงธรรม และกิเลส ที่เกี่ยวเนื่องกับขันธ์

1. ขันธสังยุตต์ ประมวลเรื่องขันธ์
2. ราชสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระราหะ
3. ทิฎฐิสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับทิฎฐิความเห็นในเบญจขันธ์
4. โอกกันตสังยุตต์ ประมวลเรื่องผู้หยั่งลงสู่ความถูก
5. อุปปากสังยุตต์ ประมวลเรื่องความเกิดขึ้นแห่งธรรม
6. กิเลสสังยุตต์ ประมวลเรื่องกิเลส

7. สารีปุตตสังยุตต์ ประมวลเรื่องพระสารีบุตรเจริญ
8. นาคสังยุตต์ ประมวลเรื่องกำเนิดแห่งนาค
9. สุบันดมสังยุตต์ ประมวลเรื่องกำเนิดแห่งครุฑ
10. คันธพพากยสังยุตต์ ประมวลเรื่องพวกคนธรรพ
11. วลาหอกสังยุตต์ ประมวลเรื่องฝัน
12. วจฉโโคตตสังยุตต์ ประมวลเรื่องปริพพากชื่อวจฉโโคต
13. สมาริสังยุตต์ ประมวลเรื่องสมาริและสมานบดี

เล่ม 18 เรียกว่า หมายความรรค แบ่งเป็น 9 สังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับอายุตนะ

1. เวทนาสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับเวทนา
2. มาดุคามสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับมาดุคาม
3. ชัมพุชาทกสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับชัมพุชาทกปริพพากสนทนา กับพระสารีบุตร
4. สามัคคากสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับสามัคคากปริพพากถามพระสารีบุตร
5. โมคคลานสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระโมคคลานะ
6. จิตตคหปตสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับจิตตคหบดี
7. คามณสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับนายบ้านชื่อจันทะ
8. อสังขตสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับอสังขตธรรมและทางให้ถึงอสังขตธรรม
9. อพยากตสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับเรื่องที่ไม่ทรงพยากรณ์

เล่ม 19 เรียกว่า มหาวรรณรรค แบ่งเป็น 12 สังยุตต์ ประมวลเรื่องธรรมต่าง ๆ

1. มัคคสังยุตต์ ประมวลเรื่องมรรค
2. โพชณังคสังยุตต์ ประมวลเรื่องโพชณังค์
3. สติบัญญานสังยุตต์ ประมวลเรื่องสติบัญญาน
4. อินทริยสังยุตต์ ประมวลเรื่องอินทริย
5. สัมมปัปปานสังยุตต์ ประมวลเรื่องสัมมปัปปาน
6. พลสังยุตต์ ประมวลเรื่องพล
7. อิทธิบากสังยุตต์ ประมวลเรื่องอิทธิบาก
8. อนุรุทธสังยุตต์ ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระอนุรุทธะ
9. ผ่านสังยุตต์ ประมวลเรื่องผ่าน
10. アナปานสังยุตต์ ประมวลเรื่องアナปานสตि

11. โสดาบันตติสังขาร์ต ประมวลเรื่องพระโสดาบัน

12. สัจจสังขาร์ต ประมวลเรื่องอริยสัจ

เล่ม 20, 21, 22, 23, 24 เรียกว่า อั้งคุตตรนิกาย พากพระสูตรที่แจกธรรมเป็นชั้น ๆ คือ พวก 1 ข้อ ก็จัดไว้หมู่หนึ่ง พวก 2 ข้อ ก็จัดไว้หมู่หนึ่งจนถึง 11 ข้อ จัดไว้หมู่หนึ่ง เรียกว่า nibat

เล่ม 20 มี เอกนิبات ทุกนิبات และติกนิبات

เอกนิبات แสดงธรรมหมวด 1 เช่น บุคคลที่เป็นเอกในโลก เอกหักจะของพระสาวก
สาวิกา อุบາสก อุบາสิกา กล่าวถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะเกิดพร้อมกันในโลกธาตุเดียวกัน
2 องค์ไม่ได้ ฯลฯ

ทุกนิبات แสดงธรรมหมวด 2 เช่น โทษ 2 อย่างคือ โทษในบั้จจุบัน 1 โทษในสัมปра
ยิกภพ 1 ความเพียร 2 อย่างที่เกิดมีได้โดยยาก เป็นต้น

ติกนิبات แสดงธรรมหมวด 3 ที่นอน 3 อย่าง คือทิพยาasan พรมอาasan และอริย-
อาasan เป็นต้น

เล่ม 21 มี จตุกนิبات แสดงธรรมหมวด 4 เช่น อริยธรรม 4 คือศีล สมาริ บัญญา วิมุตติ
สติบัญญาน 4 สัมมัปปชาน 4 อธิษฐาน 4 เป็นต้น

เล่ม 22 มี บัญຈกนิبات กับ ฉักกนิبات

บัญຈกนิبات แสดงธรรมหมวด 5 เช่น พละ 5 บุคคล 5 จำพวก ธรรม 5 อย่าง มหา-
สุนิน 5 เป็นต้น

ฉักกนิبات แสดงธรรมหมวด 6 เช่น ธรรม 6 อารมณ์ 6 เป็นต้น

เล่ม 23 มี สัตตอกนิبات อัญชกนิبات และนา กนิبات

สัตตอกนิبات แสดงธรรมหมวด 7 เช่น พละ 7 อริยทรัพย์ 7 นิทเทสวัตถุ 7 เป็นต้น
อัญชกนิبات แสดงธรรมหมวด 8 เช่น อาโนสังส์แห่งเมตตา 8 เหตุที่ทำให้เกิดบัญญา 8
เป็นต้น

นา กนิبات แสดงธรรมหมวด 9 เช่น ปฏิปทาที่อบรมโพธิบั้กขิยธรรม 9 พระวิษณุสพย์อ่อน
เป็นผู้ไม่สมควรประพฤติล่วงฐานะ 9 อย่าง เป็นต้น

เล่ม 24 มีหลกนิبات กับ เอกหลกนิبات

หลกนิبات แสดงธรรมหมวด 10 เช่น อาโนสังส์แห่งศีล 10 อย่าง ธรรมเป็นเครื่องอยู่
ของพระอริยะ 10 อย่าง คุณกรรมบท อคุณกรรมบท 10 เป็นต้น

เอกสารสกนิบາต แสดงธรรมหมวด 11 เช่น ธรรมควรรู้คือองค์ของนายโคงาล 11 ประดุ
แห่งอุดมธรรม 11 เป็นต้น

- เล่ม 25 รวม 9 เล่ม เรียกว่า ขุทกนิกาย เป็นพากที่รวมพระสูตร หรือธรรมปลีกย่อยเล็ก ๆ
น้อย ๆ
- เล่ม 25 มีเนื้อเรื่องกล่าวถึง
ขุทกปารุ มี สารคาม ๗ สิกขานบท 10 ของสามเณร อาการ 32 สามเณรบัญชา 10 ข้อ
มงคลสูตร รตนสูตร ติโรกุทกันท์ นิธิกันท์ เมตตาสูตร
ธัมมปัก มีอยู่ 301 คata ว่าด้วยคataแสดงธรรม เป็นคู่ ดีกับไม่ดีเป็นต้น
อุทาน มีพระคataที่เป็นพุทธอุทานพร้อมทั้งนิทาน
อิติวุตตะ แปลว่า ตรสไวแล้วอย่างนี้ จัดไว้เป็นนิบາต คือเอกสารทุกนิบາต ติกนิบາต
และจตุกนิบາต มีคำในท้องเรื่องแจกรูปแบบนี้ รวมท้ายตรัสเป็นคata ซึ่งแปล
จากอังคุตตรนิกาย ที่ตอนท้ายไม่ได้รวมคata
สุตตนิบາต เป็นที่รวมแห่งพระสูตรปลีกย่อย มีเนื้อความเป็นคataโดยมาก และประกอบ
ด้วยธรรมอันลึกซึ้ง
- เล่ม 26 เนื้อเรื่องกล่าวถึง
วินานวัตถุ เรื่องวินานของเทพบุตร เทพธิดา เปตวัตถุ เรื่อง เปรตและบุพพกรรมของตน
ว่าได้ทำบานป่าว้อย่างไรบ้าง เสวยทุกข์อย่างไร มีรูปร่างอย่างไรจัดเป็นวรรคได้ 4 วรรค มี 51
เรื่อง เกรคata เป็นค่าว้อยกรอง เป็นฉันท์ ซึ่งพระธรรมทั้งหลายได้กล่าวไว้ จัดเป็นนิบາต
รวม 264 องค์ เกรคata ก็เช่นเดียวกัน พระเกรทีได้กล่าวไว้ จัดเป็นนิบາต รวม 73 องค์
- เล่ม 27, 28 เนื้อเรื่องกล่าวถึง ชาดก ซึ่งมีเนื้อหาคata ทั้ง 2 เล่ม รวมคataชาดกทั้งหมด ชาดก
ที่เป็นพุทธพจนนั้นเป็นเฉพาะคata (สำหรับเรื่องที่เป็นนิทานนั้น พระอรรถกถาจารย์ได้
รจนาไว้ เรียกชาดกภูรูปคata เป็นหนังสือ 10 เล่ม) ในพระไตรนีฎกจัดคataเป็นนิบາตคือ^๙
ชาดกที่เป็นคataไว้เป็นหมวด ในเล่ม 27 ตั้งแต่เอกสารถึงจัตตาพีสนิบາตมี 525
ชาดก ในเล่ม 28 มี บัญญาสังฆรูป—สัตตติ—อสีติกนิบາตคือ หมวด 50—60—70—80
และหนานิบາต (ทศชาติ) มี 22 ชาดกคือ รวม 2 เล่ม มี 547 ชาดก
- เล่ม 29,30 เล่ม 29 ชื่อ มหานิเทศ เล่ม 30 ชื่อ จุพนิเทศ ทั้ง 2 เล่ม นี้เป็นคำของพระสารี
บุตร gere อธิบายถึงความลึกซึ้งและเข้าใจยากในสุตตนิบາตตอนท้ายเล่ม 25 บางสูตร ใน
เล่ม 29 มี 16 สูตร

ในเล่ม 30 ได้แก่คำถ้าและคำวัสดุในโสพสบัญชา 16 สูตร พร้อมทั้งอธิบายท้องนิทกาน
ตอนท้ายอธิบายข้อความสำคัญสูตร รวมเป็น 17 สูตร

เล่ม 31 เป็นภาษาติของพระสารีบุตร เรียกว่าปฏิสัมภิทางธรรม อธิบายธรรมที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้น
ในเบื้องต้น ดังเป็นมาติกาวัดวยญาณ 73 อย่าง แล้วอธิบายลักษณะของญาณนั้น ๆ และ
อธิบายธรรมอื่น ๆ เช่น

ทิฏฐิกถา ว่าด้วยทิฏฐิ

อาณาปานกถา ว่าด้วยอาณาปานะ การกำหนดลมหายใจ ฯลฯ

เล่ม 32,33 ฉบับท่านแปลว่า ข้ออ้าง คือเรื่องเล่า มีในเล่ม 32 และในต้นเล่ม 33 แสดงถึงบุพพกรรม
ของพระพุทธเจ้า พระบําเจอกพุทธเจ้า และพระสาวก ที่ได้ทรงประราชนาพุทธภูมิ
ประราชนานี้เจอกพุทธภูมิ สาภกูมิ แล้วบำเพ็ญบารมีสร้างสมมาในเดลีฉาดิ เล่ม 33 มี
คัมภีร์พุทธวงศ์ กับจริยานิภูก

พระอภิธรรมบัญญา

พระอภิธรรม เป็นคัมภีร์ที่แยกธรรมจากพระสูตรมารวมแต่ข้อธรรม แล้วอธิบายให้
พิสдарกวังขวางออกโดยนัยอันวิจิตร

เล่ม 34 เรียกว่า ธรรมสังคณ

ขันตันด้วยมาติกา เป็นแม่นบท หมวด 3 มีอยู่ 22 ติกะ จึงรวมเป็นธรรม 66 อย่าง
แล้วอธิบายลักษณะของธรรมนั้น ๆ

เล่ม 35 เรียกว่า วิภัค

ขันตันด้วยการแจกขันธ์ 5 แล้วอธิบายไว้โดยพิสدار เรียกว่า ขันธวิภัค จากนั้น
จึงแจกธรรมอื่น ๆ ให้ชื่อตามธรรมนั้น ๆ คือ อายตนวิภัค ชาติวิภัค สัจจวิภัค^๑
อินทริวิภัค บํจจุการวิภัค สติบัญฐานวิภัค สัมมัปదานวิภัค ปฏิสัมภิทางวิภัค^๒
ญาณวิภัค....ชุทกกวัตถุวิภัค ธรรมหยดวิภัค รวม 18 วิภัค

เล่ม 36 เรียกว่า ชาตุกถา กับ บุคคลบัญญติ

ในชาตุกถา แจกธรรมเป็นรูปขันธ์ ว่า สงเคราะห์ด้วยขันธ์เท่านั้น ด้วยอายตนะ
เท่านั้น ด้วยชาตุเท่านั้น

บุคคลบัญญติ ขันตันด้วยบัญญติ 6 อย่างคือ บัญญติขันธ์ อายตนะ ชาตุสัจจะ^๓
อินทรี บุคคล บัญญติ 5 อย่างข้างต้น มีพิสدارแล้วในวิภัค เล่มนี้แจกเฉพาะบุคคล
บัญญติอย่างเดียว

เล่ม 37 เรียกว่า กกวัตถุ

คือเรื่องด้อยค่าที่ควรกล่าว กล่าวถึงธรรมข้อใด ก็เรียกชื่อตามธรรมข้อนั้น เช่น
กล่าวบุคคล เรียกว่าบุคคลกถา ทั้งหมดมีอยู่ 219 คานา

เล่ม 38,39 เรียกว่า ยมก

ทั้ง 2 เล่มนี้ เป็นคัมภีร์ ยมก แสดงธรรมที่ลึกซึ้งเป็นคู่ ๆ เล่ม 38 มี 7 ยมก คือ^๔
มุลยมก ขันธยมก อายตนยมก ชาตุยมก สัจจยมก สังขารยมก อนุสัยมก เล่ม 39
มี 3 ยมก คือ จิตยมก รัมยมก อินทริยมก

เล่ม 40—45 เรียกว่า บัญญานะ

ทั้ง 6 เล่ม เป็นคัมภีร์บัญญานะ เป็นคัมภีร์ละเอียดพิสดาร มีนัยต่าง ๆ กัน แปลยาก
เข้าใจยาก รวม 24 ปัจจัย อธิบายปัจจัยทั้ง 24 นั้นให้พิสดารว่า เหตุใดแก่อะไร อารมณ์
ได้แก่อะไร เป็นต้น

นิกายของพุทธศาสนา

จากการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 ทำให้เกิดการถือพระวินัยแตกต่างกันออกเป็น 2
นิกาย คือ

1. หนี่yan หรือ เกรวاث เป็นนิกายที่ถือตนเองว่า ยึดมั่นอยู่ในคำสอนของพระพุทธ
องค์ ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาบันทึกพระธรรม พระพุทธศาสนาแบบหนี่yan หรือเกรวاثได้เจริญ^๕
รุ่งเรืองอยู่ในลังกา พม่า ไทย กัมพูชา และลาว ซึ่งมีถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์อยู่ทางใต้ จึงเรียกว่า
นิกายฝ่ายใต้ (ทักษิณนิกาย)

2. มหาيانหรือ อาจาริยา เป็นนิกายที่แตกแยกออกไปจากกลุ่มพุทธบริษัท เดิมใช้
ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาบันทึกคำสอนต่าง ๆ ตามแนวทรอรศนะของตน พระพุทธศาสนาแบบมหาيان
หรืออาจาริยาได้แพร่หลายไปในทิเบต เนปาล จีน มองโกลเยี่ย เกาหลี ญวน และญี่ปุ่น ซึ่ง
มีถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์อยู่ทางเหนือ จึงเรียกว่านิกายฝ่ายเหนือ (อุต្រนิกาย)

ในบรรดาธรรมกรรมาภาษาสันสกฤต ของนิกายมหาيان ที่มีชื่อเสียงได้แก่ คัมภีร์มหาวัสดุ
คัมภีร์ลิติวิสตร และคัมภีร์พุทธจริต ซึ่งเป็นคัมภีร์บรรยายประวัติของพระพุทธองค์ไว้อย่างไวเราะสม-
ลักษณะกว้างขึ้นทุกประการ หนังสือ “ประทีบแห่งทวีปอาเซีย” (Light of Asia) ของ Sir Edwin
Arnold ซึ่งมีผู้นิยมอ่านกันทั่วโลก ก็ได้รับแรงบันดาลใจจากคัมภีร์พุทธจริต ของผู้ยมധายนบรรดา
พระสูตรต่าง ๆ ซึ่งแพร่หลายในประเทศไทยนับถือพระพุทธศาสนาในภัยมหายานนั้น ที่สำคัญที่สุดได้
แก่ “สพธรรมปุณฑริกสูตร” ซึ่งยังคงมีในแนวคำสอนว่า พระพุทธองค์ทรงสถิตสภาพ อยู่กับสัตว์

โลกชั่วกำลังป่าวสาน และทรงเป็นผู้ประทานวิมุกติภาพให้แก่ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ
คัมภีร์ของนิกายมหาayan ซึ่งบันทึกพระธรรมวินัย เป็นภาษาสันสกฤต มีดังนี้
สันสกฤต (มหาayan)

ไตรนิยอก

1. วินัยนิยอก
2. สุตรนิยอก
3. อภิธรรมนิยอก
4. มหาสุตุ
5. ลิติวิสตร
6. อวทาน
7. จิริต
8. มหาดุเมย
9. สโตตร
10. ชาрапี
11. ตันตรา²

วรรณกรรมบาลี

วรรณกรรมบาลี แบ่งออกได้หลายประเภท แล้วแต่ผู้จัดแบ่งจะนำไปอธิบายในแบบใด เช่น
อธิบายในเชิงการประพันธ์ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ คัชชา (ร้อยเก้า) บัชชา (ร้อยกรอง)
และ วิมิสสี (ระคนกัน) ถ้าอธิบายพุทธพจน์ ก็แบ่งเป็น 9 ส่วน คือสุตตะ เคยยะ เป็นต้น ถ้า
อธิบายเนื้อหาสาระของวรรณกรรมบาลีก็ง่าย得多 ก็แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ วรรณกรรมบาลีสายธรรม
วินัย และวรรณกรรมบาลีที่ไม่ได้อยู่ในสายธรรมวินัย

1. วรรณกรรมสาขธรรมวินัย ได้แก่พระไตรนิยอก ซึ่งเป็นที่รวมของวัจนะต่าง ๆ วินัย
และการสาหกหรืออธิบายบัญญาทางปรัชญา ประกอบด้วย

ก. วินัยนิยอก คือ ระเบียบปฏิบัติของพระภิกษุ มี 5 นิกาย คือ อากิมมิกะนิกาย
(มหาวิภัคค์) ป้าจิตตินิกาย (ภิกขุนีภัคค์) มหาวรคณิกาย จุลวรคณิกาย และปริวารนิกาย

ข. สุตตันตบัญอก เป็นพุทธวัจนะ บทอรรถาธิบาย ชาดกต่าง ๆ ประวัติพระอรหันต์
บางองค์ และกิริยาอันดี แบ่งออกเป็น 5 นิกาย คือ ทิมินิกาย มัชณินิกาย สังยุตินิกาย
อัคคุตวนิกาย และขุทอกนิกาย

² ฉลาก บัญถอย, ร.๐., ประวัติวรรณคดีบาลี ตอน ๒ (พระน克制มหาพากย์ราชาชวิตยาลัย, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๕.

ค. อภิธรรมบีญา เป็นเรื่องของธรรม และปรัชญา คือคำสอนชั้นสูงสุดมี 7 นิกาย คือ สังคณานิกาย วิวัฒนนิกาย ชาตุกถาnikay ปุคคลบัญญตินิกาย กذاวัตถุนิกาย ยมกานิกาย และ บัญชานิกาย

วรรณกรรมบาลีประเกทันนี้ อาจแบ่งได้เป็นหลายอย่าง เช่น แบ่งเป็นการประพันธ์มี คัชชา (ร้อยแก้ว) บัชชา (ร้อยกรอง) และวินิสสี (ระคนปนกัน) แบ่งเป็นคำสอน 3 อย่างคือ ศีล—สมาร์—บัญญา หรือแบ่งเป็นคำสอน 84,000 พระธรรมขันธ์ก็ได้

2. วรรณกรรมบาลี (ประเกททวีป) มีลักษณะเป็นวรรณกรรมเบากว่าพระธรรมวินัย และไม่ใช่พระธรรมวินัยโดยตรง แบ่งออกได้เป็น 6 ชนิด

ก. ตำนาน แบ่งได้เช่น

1. มหาวงศ์ เป็นเมืองจดหมายเหตุของลังกา พระธรรมกิตติ เป็นผู้แต่ง
2. จุลวงศ์ พระธรรมกิตติเป็นผู้แต่ง
3. สาสนวงศ์
4. ทีปวงศ์ เป็นเมืองจดหมายเหตุอีกฉบับหนึ่งของลังกา
5. คันถววงศ์ กล่าวถึงวรรณกถาจารย์หลายท่าน

และยังมีอีก เช่น พุทธโนมสุปัตติ ของ พระมหามงคล สิงหานิกาย ชินกາล มาลี ของพระสิริวัฒนบัญญา ชาวเชียงราย ปฐมสมโพธิสังเขป ของพระสุวรรณรังษีเถร และรัตน พิมพวงศ์ หรือตำนานพระแก้ว ของ พระพรหนราชบัญญาเตชะ รวมทั้งบัญญาสชาดก แต่งโดยภิกษุ ชาวเชียงใหม่

ข. น้ำดีแผนก แบ่งได้เป็น

1. เปญโภคปเทส
2. เนตติปกรณ์

ทั้งสองเรื่อง เป็นการศึกษาและอธิบายภาษาสำนวนและวิธีการในต่อมา พระมหาจัจายนะ เป็นผู้แต่ง

3. มิลินทบัญชา (พระเจ้ามิลินท หรือ Menander เชื้อสายกรีกสมัย Alexander the Great เป็นผู้เสนอปุจนา พระนาคเสนอเคราะ ถวายวิสชนา)

4. วิสุทธิมรรค ผู้นิพนธ์คือ พระพุทธโนมชาจารย์

ค. ไวยากรณ์ แบ่งเป็น

1. โพธิสัตว์
2. โมระ

3. ก็จจาน
4. โนคัลลายน
5. อดังการ แบ่งเป็น

1. สุโพธารังการ ว่าด้วยวิชาการ
2. วุตโถทัย

ห้องสองร่อง เป็นบัวชะ (ร้อยกรอง) นิพนธ์โดยพระมหาสามีสังฆารักษิตแห่งลังกา (คัมภีร์ วุตโถทัยนี้กล่าวเป็นที่มาของจันท์ไทย โดยรวมสมเด็จพระปรมินทรมูรติในรัชกาลปัจจุบันฯ)

6. อภิชาน แบ่งเป็น

1. อภิชาน เช่น อภิชานปักทึบก้า ของพระโนมคัลยานเกรแห่งลังกา นิพนธ์เป็นบัวชะ (ร้อยกรอง)
2. สารานุกรม

7. ปกิณกะ มีอยู่หลายเรื่องที่เป็นบัวชะ (ร้อยกรอง) เช่น ชินจิตร เทลอกตาหคากา บัวชามารและ สักขีไมปายน ที่เป็นคัชชะ (ร้อยแก้ว) มีเรื่องที่สำคัญคือ ชาดกอรรถกถาวรรณนา เป็นชาดก 550 เรื่อง แสดงให้เห็นประวัติอารยธรรมของอินเดีย ในราพุทธศตวรรษที่ 2-4

วรรณกรรมบาลีสาขาธรรมวินัยก็คือ พระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นหลักปฏิบัติของนุชย์ทุกชาติ ซึ่ง วรรณะ มีดังนี้ได้แก่ที่สุดถึงยากที่สุด ดังนี้เบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เป็นหลักคำสอนที่มีอรรถะและพยัญชนะ บริสุทธิ์ และธรรมวินัยนี้เองที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ เมื่อพระองค์ล่วงลับดับขันธ์ปรินิพพานไปแล้ว ส่วนวรรณกรรมบาลีที่ว่าไปก็มีความสำคัญอยู่มาก เช่น บาลีไวยากรณ์ แสดงหลักฐานที่มาของภาษาบาลี อลังการ อภิชาน และปกิณกะ ก็เป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาวรรณกรรม

วรรณกรรมสาขาธรรมวินัย มีลักษณะเป็นต่อร้า มากกว่าเป็นวรรณกรรมประเภทบันเทิง คือไม่ทำให้เกิดอารมณ์เพ้อฝัน เป็นวรรณกรรมที่ให้เหตุผลทางศีลธรรมทุกแห่งทุกมุม เป็นเรื่องแสดงความจริงอันลึกซึ้ง สั่งสอนให้บุคคลตั้งอยู่ในศีลธรรม เพื่อความเจริญแห่งตนและสังคมและวรรณกรรมบาลีสาขาธรรมวินัยมีความสุขุมลึกซึ้งและ ประณีต เห็นยาก เข้าใจยาก จึงต้องมีคำอธิบายตัวบทเพื่อความเข้าใจ ดังแผนภูมิ

ธรรมนวัต

วันบุปผา	สุคตันดับบุปผา	อภิธรรมบุปผา
1. อัญชลิกา	1. อัญชลิกา	1. อัญชลิกา
2. ภีกา	2. ภีกา	2. ภีกา
3. —	3. อนุภีกา	3. อนุภีกา
4. โยชนा	4. —	4. โยชนा
5. คันธีพระวินัย	5. คันธีพระสูตร	5. คันธีพระอภิธรรม

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งสัมภาษณ์มีมากมายเหลือเกิน จนกระทั่งเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ที่คนคนเดียวจะศึกษาเจนจนหมดในช่วงชีวิตหนึ่ง นิยามทางพระพุทธศาสนาแต่ละนิยาม ซึ่งมีอยู่มากมายนั้น จะมีคำว่าศักดิ์สิทธิ์ของตนเองเขียนไว้เป็นภาษาปراกถุก็ทั้งเมือง หรือในรูปสันสกฤตพร้อมกับมีวากยสัมพันธ์ และศัพทานุกรมเฉพาะของตน ซึ่งโดยทั่วไปเรียกว่าเป็นภาษา “สันสกฤตทางพระพุทธศาสนา” นอกจากคำว่าเรื่องแล้ว ก็มีวรรณกรรมชั้นอรรถกถาอีกมากมาย และมีข้อเขียนทางปรัชญา และเป็นแบบสวยงามต์ทุกชนิดอีกเป็นจำนวนมาก³

คุณค่าของวรรณกรรมสาขาพระธรรมวินัย

ดังเดิมพระพุทธศาสนาพร้อมหลายมายั่งสุวรรณภูมิแล้ว วรรณกรรมบาลีจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชนส่วนใหญ่ในแถบนี้ พุทธศาสนาชนชาวยไทยได้ยกอ่องเกิดทุนพระไตรนิยิกและวรรณกรรมบาลี เป็นวรรณกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะพระไตรนิยิกนั้น พุทธศาสนาชนได้กำหนดสาระต้องไว้ตามที่พระพุทธโมฆาจารย์ (อรรถกถาจารย์แห่งพุทธศตวรรษที่ 10) ได้กล่าวไว้ดังนี้

1. พระไตรนิยิก เป็น เทคโน คือ คำชี้แจง

พระวินัยบุปผา เป็น อาณาเทคโนโลยี คำชี้แจงว่าด้วยอัชญา มีบทบัญญติสำหรับผู้กระทำผิดเป็นหลักในการปกครองสังคมมนkul

พระสุคตันดับบุปผา เป็น โวหารเทคโนโลยี คำชี้แจงหลักธรรม

พระอภิธรรม เป็น ปรัมัตตเทคโนโลยี เป็นข้อชี้แจงธรรมที่มีอรรถสุขมุ่งลึกยิ่งขึ้น

2. พระไตรนิยิก เป็น ศาสนา คือคำสอน

³ จำแนก ทองประเสริฐ, มือเกิดลักษณะประเพณีฉบับเดียว เล่ม 1 (พะนก: ราชบันชี, 2512), หน้า 187.

พระวินัย สอนตามความผิดที่เกิดขึ้น

พระสุคต สอนให้เหมาะสมแก่อัชยศาสตร์ จริต และสีสังเวดล้อมของคนนั้น

พระอภิธรรม สอนความจริงล้วน ๆ ไม่เกี่ยวด้วยวัฒนธรรม มุ่งให้ผู้ศึกษาพ้นอุปทาน

3. พระไตรนิภูก เป็น กذا คือถ้อยคำที่สอนหนาโต้ตอบกัน

พระวินัย เป็นถ้อยคำที่พูดกันถึงความสำรวม ไม่สำรวม ความเคร่งครัด ความมีมารยาท
และสมบัติผู้ดี

พระสุคต เป็นคำพูดเพื่อคลายความเห็นผิด (62 ประการ)

พระอภิธรรม เป็นถ้อยคำที่พูดในวันนาม รูป และกิเลส

4. พระไตรนิภูก เป็น ลิกขา คือหัวข้อหรือหลักการศึกษาเพื่อปฏิบัติหรือปฏิเวช

พระวินัย เป็น อธิศัล เน้นหนักในทางกาย วาจา

พระสุคต เป็น อธิจิต คือการอบรมจิตให้ประณีตยิ่งขึ้น

พระอภิธรรม เป็น อธิบัญญາ คือหลักในการรู้แจ้งเห็นจริงด้วยบัญญายิ่ง

5. พระไตรนิภูก เป็น ปากานะ คือการละเว้นจากข้อที่ควรเว้น

พระวินัย เป็นการละเว้นจากการล่วงละเมิดวินัย เว้นกิเลส ได้ชี้ขัณนะ เป็นการละเว้น
อย่างหยาด

พระสุคต เป็นการละเว้นด้วยการข่ม สะกดด้วยอำนาจสมารถให้พ้นจากกิเลส เป็นการ
ละเว้นอย่างกล้า

พระอภิธรรม เป็นการละเว้นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องในสันดาน เป็นสมจฉะทบทวน
คือการละเว้นอย่างเด็ดขาด

6. พระไตรนิภูก เป็น คัมภีรภพ คือความลึกซึ้ง

โดยธรรม คือ เข้าถึงเหตุ

โดยอรรถ คือ เข้าถึงผลของเหตุ

โดยเทศนา คือ เข้าถึงความจริง

โดยปฏิเวช คือ เข้าถึงเหตุ ผล ความจริง อย่างแจ่มแจ้ง

ลักษณะเฉพาะของธรรมบาลลساบาลธรรมวินัย

1. พระพุทธเจ้าได้รัสแก่อสูร ชื่อปหาราช ที่เมืองเวรัญชากล่าวถึงความดีพิเศษของ
พระธรรมวินัย เปรียบเทียบกับความดีพิเศษของมหาสมุทร 8 ประการ ดังนี้

(1) ในพระธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาตามลำดับ มีการปฏิบัติตามลำดับ เนื่องมหาสมุท
ค่อยลุ่ม ค่อยลาด ค่อยลึก โดยลำดับ หาได้ลึกตรงชันที่เดียวไม่

- (2) บรรดาสาวกของเรา (พระศาสดา) ย่อมไม่จะเมิดสิกขานที่บัญญติไว้เปรียบเหมือนมหาสมุทร ที่มีลักษณะคงตัวไม่ล้นผึ้ง
- (3) พระธรรมวินัยไม่เก็บคนทุศีลไว้ เหมือนมหาสมุทรไม่เก็บชาติพ ย่อมพัดเข้าหาผึ้ง
- (4) พระธรรมวินัยเป็นที่รวมของคนในวระหง 4 ที่เข้ามาอุปสมบท เมื่ออุปสมบทแล้ว ก็จะโคตรเดิมหมด เหลือแต่สมณศากยบุตร เปรียบเหมือนมหาสมุทร เป็นที่ให้มารวมของแม่น้ำหง หลาย เมื่อไหลมาถึงมหาสมุทรแล้วก็จะซึ่งเดิมหมด
- (5) แม้ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้นิพพานไปมากต่อมา ก็ไม่ปรากฏว่าพระธรรมวินัยนี้ พร่องหรือเต็ม เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่ฝันตกลงมาหรือมีน้ำไหลลงมา ก็ไม่ปรากฏว่ามหาสมุทรนี้ พร่องหรือเต็ม
- (6) พระธรรมวินัยมีรัตนะเป็นอันมาก เช่น อิทธิบาท 4 อินทร์ 5 โพธิังค์ 7 มรรค 8 เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่รัตนะเป็นเงา เช่น มุกดา มนี สังข์ ศิลา ประพاض เงิน ทอง ฯลฯ
- (8) พระธรรมวินัย เป็นที่อาศัยของคนผู้ยิ่งใหญ่ เช่นพระโสดาบัน พรหผู้ปฏิบัติเพื่อให้ แจ้งอรหัตผล เปรียบเหมือนมหาสมุทรเป็นที่อาศัยของปลาใหญ่มีอ่านใจยิ่ง
2. กล่าวโดยสรุปของวรรณกรรมแล้ว พระธรรมวินัย (หรือพระไตรนิ姑หรือพระบาลี) มีรัฟเพียงรัฟเดียวคือ วิมุติรัฟ การศึกษาวรรณกรรมบาลี จึงมิได้เพื่อความสุขทางโลกิยะ แต่เป็นความ สุขผ่ายคดีธรรมของผู้ที่เจริญปัญญา